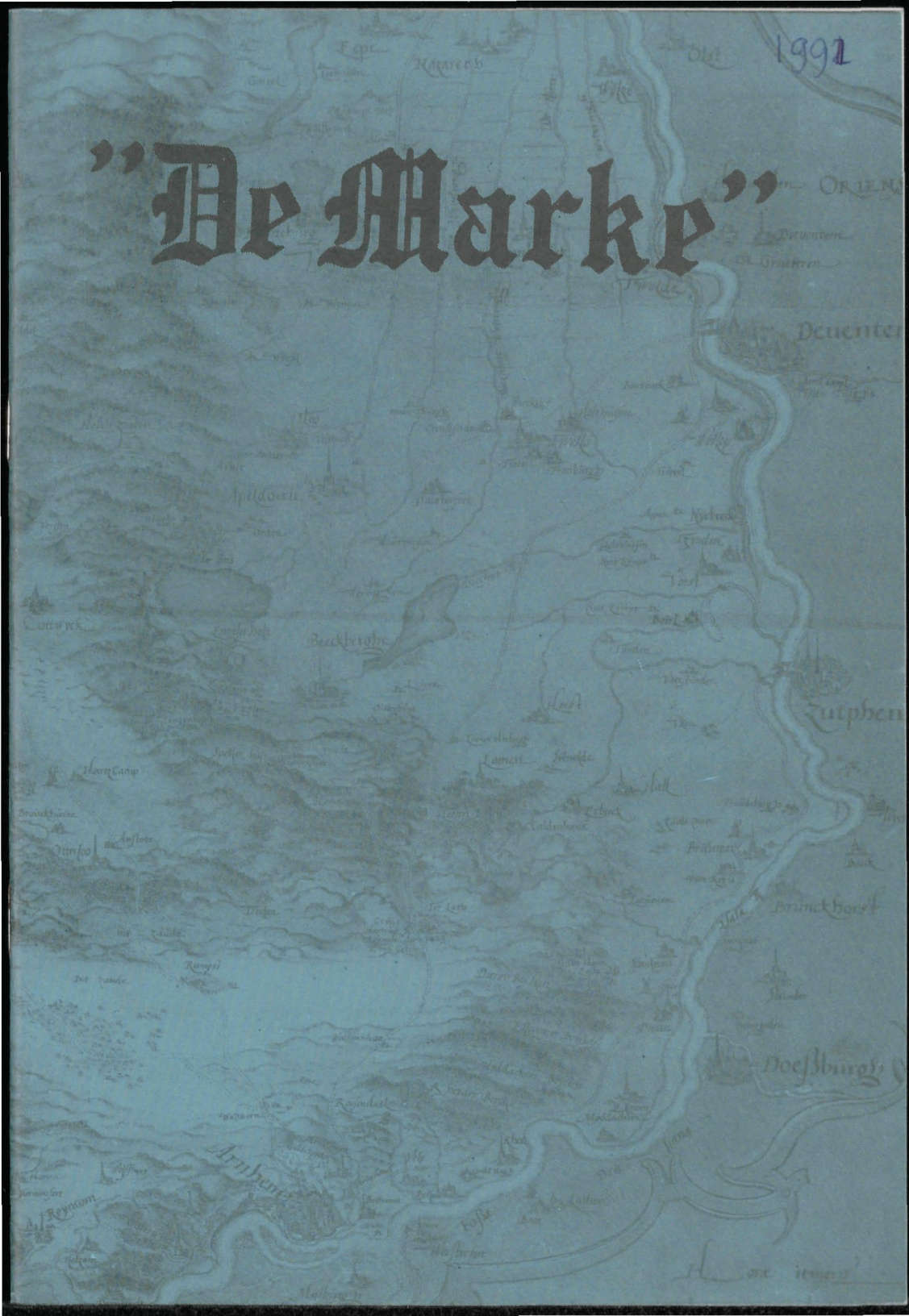


1992

"De Marke"



De Marke,
orgaan van de Oudheidkundige Vereniging "De Marke".
Beekbergen - Brummen - Eerbeek - Hall - Klarenbeek - Loenen.

Bestuursleden:

H. Phielix - voorzitter tel. 05756 - 2068
Meengatstraat 108, Brummen.

R.W.P. de Vries, secretaris 08338 - 51033
H.A. Grizellstraat 21, Eerbeek.

R. Boot, penningmeester 05766 - 2134
Dorpsstraat 52, Beekbergen.

J.M. Helffrich - v.d. Kleij 08338 - 51691
Boerhaavelaan 66, Eerbeek.

W. Derksen, 08338 - 51096
Rhienderensestraat 37^a, Hall.

G. Buitenhuis, 05761 - 1276
Woudweg 71, Klarenbeek.

W. Klomp, 05765 - 2276
Langschoten 71, Loenen.

Redactiecommissie:

J.A. de Ruiter,
J. Coenraads,
B. Derksen.

Redactiesecretariaat:

Volmolenweg 4,
6961 VN Eerbeek.

- APR. 1991

Inhoudsopgave:

- | | |
|---|-------------------------------|
| 1. Hamaland | J. Coenraadts |
| 2. Een hoekje Eerbeek
"Het Schoonmansgoed" | G.J. Rummpol |
| 3. Glorie en ondergang
van "Schoonaerde" | P.H.L. Willemsens |
| 4. Beeldvorming en
definitie van de Heide | R. Bormans |
| 5. Het Beekbergense
Gaa-Koornregister | Drs. G.D. Cornelissen de Beer |
| 6. Inventaris van de Bibliotheek van de
Oudheidkundige Vereniging De Marke | |
| 7. De Haven van Brummen? | J.A. de Ruiter |
| 8. De Verkoop van Het Huis te Eerbeek | B. Derksen |

Gehele of gedeeltelijke overname van de artikelen uit dit nummer is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de Oudheidkundige Vereniging De Marke.

Hamaland.

Het zal zo'n tien jaar zijn geleden, dat ondergetekende in een zeer lezenswaardig boek van G. Prop "De historie van het oude Gelre onder eigen vorsten", het wat tragische verhaal tegenkwam van Adela en Balderik, de laatste (zelfstandige) heersers over het graafschap Hamaland. Dit tweetal komt er in de weinige historische berichtgeving over hen niet al te best van af. Wanneer we een middeleeuwse geschiedschrijver als de monnik Alpertus van Metz (Alpertus Mettensis) mogen geloven, dan moet vooral Adela een onaangenaam mens zijn geweest. Zij kon zich weliswaar mooi voordoen, maar in werkelijkheid hield zij zich bezig met list, bedrog en moord. Zo zou zij haar eigen zuster Liutgard, abdis van het St. Vitus-klooster te Elten, hebben vermoord. Zij zou geprobeerd hebben haar eigen zoon Meinwerk te vermoorden. Zij zou de kwade genius zijn geweest achter de moord op haar mededinger graaf Wichman van Vreden.

Geen lieverdje dus!

Tegenwoordig neemt men aan dat Adela zeker geen onschuldig vrouwtje is geweest, maar dat zij zich heeft gedragen als een "kind" van haar tijd. Alpertus van Metz heeft het grafelijke paar waarschijnlijk zo zwart mogelijk proberen te maken, men kan zelfs spreken van geschiedvervalsing. Waarschijnlijk is Adela mede een slachtoffer van de omstandigheden. Haar vader Wichman sterft in 973 zonder een mannelijke opvolger na te laten. De Duitse keizer Otto I, die de bloei van het vrij sterke graafschap Hamaland en de steeds toenemende macht van de Hamalandse graven al enigszins bezorgd heeft gadeslagen, ziet zijn kans schoon. Hij wil het graafschap nu zelf gaan besturen. Begrijpelijkerwijs neemt Adela dit niet: zij eist haar deel van de erfenis op. Hierover ontstaan grote moeilijkheden, o.a. met haar zuster Liutgard, abdis van het Eltense klooster.

Vader Wichman had het klooster te Elten zelf gesticht en er veel schenkingen aan gedaan, al dan niet onder druk van de keizer. Adela wil die schenkingen gedeeltelijk terug. In 996 overlijdt Liutgard, waarbij sommigen denken aan moord. Adela, gesteund door haar tweede echtgenoot Balderik, ziet kans het oude familiebezit terug te veroveren, maar dat maakt de verstandhouding met de keizer, nu Otto III, er niet beter op. Ook deze Otto III streeft er naar de macht van Hamaland te beperken: het tweetal moet alle veroverde bezittingen weer aan het Eltense klooster teruggeven.

Bij deze teruggave van goederen is een deel van Brummen betrokken ("Brummen media pars") en ook Voorst.

Overigens komt een deel van de teruggegeven goederen blijkbaar toch weer

in Adela's bezit, getuige het feit dat zij ze later nalaat aan haar zoon Meinwerk.

In 1002 overlijdt keizer Otto III, hij wordt opgevolgd door Hendrik II. Opnieuw proberen Adela en Balderik al het vroegere familiebezit in handen te krijgen, maar weer tevergeefs. Er duikt zelfs een mededinger op: Wichman van Vreden, die de grafelijke titel van Hamaland opeist. Volgens Alpertus van Metz laat Adela deze Wichman in 1016 vermoorden tijdens een bezoek van Wichman aan Uplade, de burcht van Adela.

Deze moord moet natuurlijk worden gewroken. Adelbold, de Utrechtse bisschop, en Bernard, de hertog van Saksen, belegeren Uplade in 1017. Adela verdedigt zich zo goed mogelijk, nadat Balderik er al vandoor is gegaan, maar ze kan het letterlijk niet bolwerken tegen de overmacht. Zij krijgt wel een vrije aftocht met behoud van haar persoonlijke eigendommen, maar haar trotse burcht Uplade wordt totaal verwoest.

Het verhaal gaat dat Adela, nog vóór de belegering van Uplade, haar eigen zoon Diederik heeft laten vermoorden. Dit gegeven is overigens niet afkomstig van Alpertus van Metz, maar uit de "Vita Meinwerchi", de levensbeschrijving van haar zoon Meinwerk. Mocht deze moord inderdaad op haar bevel zijn gepleegd, dan zal ook dit in verband staan met de erfeniskwestie. Deze zoon Diederik is op dat moment feitelijk nog de enige die ook rechten op Hamaland kan doen gelden.

Hoe dan ook: uiteindelijk worden de goederen van Adela en Balderik verbeurd verklaard. In 1021 sterft Balderik en stelt Adela zich onder bescherming van haar zoon Meinwerk, toen bisschop van Paderborn. In 1028 overlijdt zij in Keulen.

Opvallend is dat, ondanks veel geruzie tussen moeder Adela en zoon Meinwerk (Alpertus van Metz heeft het zelfs over moordplannen van Adela), de verstandhouding tussen beiden toch al niet intens slecht kan zijn geweest. In de "Vita Meinwerchi", ongeveer een eeuw later geschreven door een monnik, wordt minder negatief over Adela geschreven dan in het werk van Alpertus van Metz. Maar ook afgaande op deze "Vita" schijnt Adela het nodige op haar geweten te hebben gehad.

Met dat al betekende de verovering van de burcht Uplade (waarschijnlijk op de heuvel in het Montferland gelegen) wel het einde van het graafschap Hamaland als machtsfactor in deze streken, hoewel de naam nog een tijdlang wordt gebruikt in schriftelijke vermeldingen.

Delen van Hamaland zullen iets later, samen met andere gebieden, belangrijke onderdelen zijn van het territorium van de graven van Gelre. Het is zelfs niet onwaarschijnlijk dat de stamvader van de Gelderse graven, Gerardus Flamens, een nakomeling is van het Hamalandse vorstenhuis.

Ook al vanwege het voorkomen van o.a. Brummen in deze geschiedenis van Adela en Balderik, rijst de vraag bijna vanzelf: Waar lag dit graafschap Hamaland eigenlijk en wat hoorde er allemaal bij? Met dit probleem hebben zich in verleden en heden de nodige auteurs bezig gehouden.

Algemeen neemt men aan, dat "Hamaland" is terug te voeren op "Chamavenland". De Chamaven waren een, waarschijnlijk Frankische, volksstam die genoemd wordt door een Romeinse schrijver in 392.

Min of meer vanzelfsprekend leidde men uit deze schriftelijke gegevens af, dat de Chamaven gedurende de 4^e - 6^e eeuw woonden in Westmünsterland en het aangrenzende deel van de Achterhoek.

Tegenwoordig zijn er duidelijke aanwijzingen dat deze Chamaven in Midden-Nederland woonden, o.a. in de Betuwe. De Chamaven zouden dan een soort "opvolgers" zijn van de Bataven.

Deze gewijzigde opvattingen hebben grote consequenties, want ze zetten de Hamalandse zaak in zekere zin op zijn kop.

Inplaats van een langzame verschuiving van Hamaland vanuit het oosten naar het westen tot en met de IJsselvallei (in de 9^e - 10^e eeuw), nu een verschuiving vanuit het Midden-Nederlandse rivierengebied naar de Veluwe (7^e - 8^e eeuw) en de IJsselvallei (8^e - 10^e eeuw).

Er zijn een aantal redenen waarom men het oudste Hamaland juist vanuit Midden-Nederland laat ontstaan. Hier volgen er enkele:

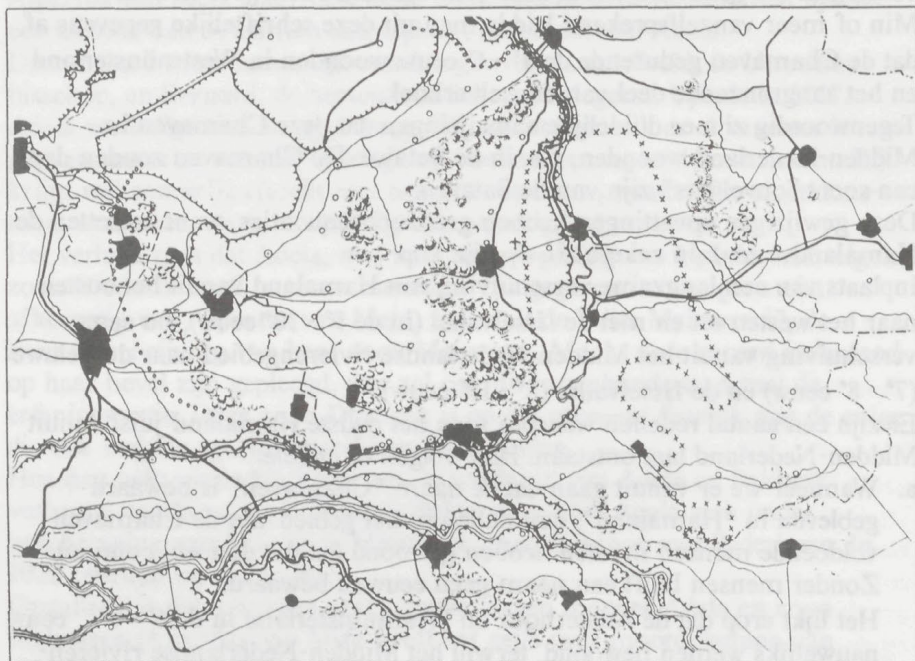
- a. Wanneer we er vanuit gaan dat de naam "Chamaven" is bewaard gebleven in "Hamaland", dan zullen in het gebied van de Chamaven voldoende mensen moeten hebben gewoond (en dat dan wel continu). Zonder mensen blijft een naam geen eeuwen bewaard.

Het lijkt erop dat de Achterhoek en Westmünsterland in de 6^e - 7^e eeuw nauwelijks werden bewoond, terwijl het Midden-Nederlandse rivierengebied juist continu dicht bevolkt is geweest.

- b. Ook archeologische gegevens wijzen op een ontvolking van Westmünsterland in de 4^e eeuw, waardoor er dus geen sprake lijkt te kunnen zijn van een bevolkingsgroep die het Chamavenland met zijn naam in stand had kunnen houden. Ditzelfde geldt ook voor de Achterhoek en Overijssel.
- c. In het midden van de 9^e eeuw komt de naam "Hamaland" voor in oude geschriften, dit in verband met het aangeven van de juiste ligging van een aantal andere graafschappen. De manier waarop dat gebeurt, wijst op een ligging ergens ten zuiden en/of (zuid) oosten van Dorestad, in ieder geval zeker niet op een ligging ten oosten van de IJssel. Vroegste vermeldingen van "Hamaland" hebben duidelijk betrekking op Midden-Nederland. Eigenlijk blijkt uit geen enkele historische bron dat Westmünsterland ooit bij het graafschap Hamaland heeft behoord.

Hoe moeten we ons de groei en bloei van Hamaland nu voorstellen als we afgaan op de laatste gegevens?

Een poging in deze richting waagde H.A. Heidinga enkele jaren geleden in zijn proefschrift "De Veluwe in de Vroege Middeleeuwen". Ik zal trachten zijn ideeën zo beknopt en duidelijk mogelijk weer te geven.



Het graafschap Hamaland in de 7^e t/m 10^e eeuw (naar Heidinga), afgezet op een moderne kaart.

Hoewel de kaart een onoverzichtelijke indruk maakt, geeft hij veel herkenningspunten.

De aangegeven grenzen moeten niet als te nauwkeurig worden opgevat.

o o o o o o = grenzen vanaf de 7^e t/m de eerste helft van de 8^e eeuw

x x x x x x = grenzen vanaf de tweede helft van de 8^e eeuw t/m de 10^e eeuw

Tijdens de laat-Romeinse tijd (4^e - 5^e eeuw) en de tijd van de Volksverhuizingen (5^e - 6^e eeuw) bewonen de Chamaven het Midden-Nederlandse rivierengebied en misschien nog een deel van Utrecht en/of de Veluwe. Er

zijn aanwijzingen dat Rhenen een belangrijke plaats innam in dit gebied. In deze omgeving zijn namelijk zeer rijke en uitgestrekte grafvelden gevonden. Langzaam verplaatst de macht en invloedssfeer van het Chamavenland/Hamaland zich naar het noorden. In de 7^e - eerste helft 8^e eeuw behoren vrijwel de hele Veluwe en het oostelijke deel van de huidige provincie Utrecht tot Hamaland.

Wederom verplaatst het zwaartepunt van Hamaland zich: nu naar het oosten, totdat een strook rechts en links van de IJssel (ruwweg van Olst tot en met Elten) sinds de tweede helft 8^e eeuw tot en met de 10^e eeuw bij Hamaland behoort.

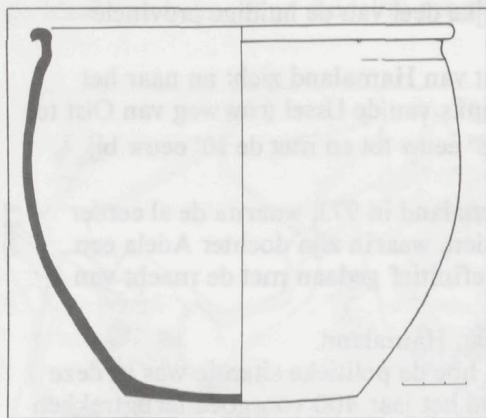
Vervolgens sterft Wichman van Hamaland in 973, waarna de al eerder genoemde gebeurtenissen plaatsvinden, waarin zijn dochter Adela een hoofdrol vervult. Rond 1020 is het definitief gedaan met de macht van Hamaland.

Tot zo ver deze korte geschiedenis van Hamaland.

Bij dit alles moeten we niet vergeten hoe de politieke situatie was in deze tijd. Wanneer de Romeinen zich rond het jaar 400 voorgoed terugtrekken naar het zuiden, wordt de macht in Midden-Nederland overgenomen door Franken, waaronder de Chamaven. De belangrijkste Frankische stam, de Saliërs, trekken langzamerhand ook naar het zuiden en bemoeien zich een hele tijd weinig met deze noordelijke streken. Dit lijkt een gunstige situatie voor de Chamaven om hun invloed uit te breiden. In het begin van de 7^e eeuw gaan de Franken zich weer daadwerkelijk met onze omgeving bemoeien. Er zijn geen berichten bekend, waaruit blijkt dat de Franken problemen hebben gehad met de van origine eveneens Frankische Chamaven. Misschien hebben de Chamaven juist de weg geëffend voor de Franken, waarbij zoals gebruikelijk de elite, de leidende klasse, beloond werd met grondgebied en voorrechten. Wanneer de oorlogen losbarsten tussen de Franken en de Friezen om het bezit van Midden-Nederland, zullen de Hamalandse leiders geprobeerd hebben zich zo goed mogelijk staande te houden. Het zal een moeilijke tijd zijn geweest, waarin nu de ene dan de andere partij de sterkste was. De Hamalandse elite zal zich zo goed mogelijk hebben aangepast bij de wisselende politieke machtsverhoudingen. Nadat de Friezen definitief waren verslagen, kregen de Franken het aan de stok met de Saksen. Het kan niet anders of ook bij deze oorlogen moeten de Hamalanders sterk betrokken zijn geweest, al was het alleen maar omdat de hele zuidelijke IJsselvallei na deze periode bij Hamaland blijkt te horen. De macht van de Hamalandse graven reikte overigens nog veel verder: tot o.a. Salland en Drenthe toe. Ook dit feit zal hebben bijgedragen tot het streven van de Duitse keizers om de macht van Hamaland in te tomen.

Tot slot nog enkele interessante zaken betreffende Hamaland:

- In de laatste jaren zijn er twee al eerder gedane vondsten gemeld, die allebei in de tijd rond het jaar 700 moeten worden gedateerd.

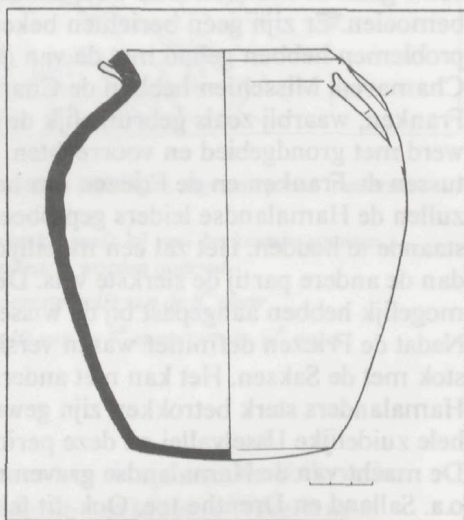


tekening R.S. Hulst, R.O.B.

- a. en ruwwandige pot, in de jaren '30 gevonden in de omgeving van de Dalenk te Loenen. Deze pot is waarschijnlijk als enige overgebleven van een groot aantal (dergelijke?) potten, die vanonder een houtsingel te voorschijn kwamen. Hoewel er geen echte bewijzen zijn dat de pot is gebruikt voor het bergen van crematieresten, ligt dat wel voor de hand: grote aantallen (tientallen?) potten worden niet zomaar aan de aarde toever-

trouwd. De Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek gaat dan ook uit van het bestaan van een grafveld op deze plaats uit de laat-Merovingische tijd (ca. 700 - 750).

- b. Een gladwandige kruik met oor en schenklip, gevuld met crematieresten, gevonden in de jaren '40 of '50 bij een uitbreiding van de vroegere papierfabriek van Huiskamp-Sanders, later Henspapier (aan de Loubergweg), in de richting van de Stationsstraat. Ook deze pot is als enige overgebleven van een groter aantal dat destijds werd gevonden. Deze pot wijst duidelijk op de aanwezigheid van een grafveld, uit de tijd rond ca. 700.



tekening R.S. Hulst, R.O.B.

Deze beide potten dateren nog uit de tijd dat crematie gebruikelijk was. In de tweede helft van de 8^e eeuw werd het cremeren van doden verboden en inhumatie (begroefing) voorgeschreven. Het is wel zeker dat de invloed van de kerk daar veel, zo niet alles, mee te maken had.

- Op 23 augustus van het jaar 1046 is sprake van een schenking door keizer Hendrik III aan bisschop Bernold van Utrecht. Het gaat hier dan om Deventer en een bijbehorend graafschap "in Hamaland sito", waarvan de grenzen worden gegeven, o.a.: "et in alia parte Isle de Louenem usque ad Erbeke ... de Erbeke ad Suhtempe". Zonder veel moeite ontwaren we hier de namen "Leuvenheim", "Eerbeek" en "Zuidempe".
- Steeds duidelijker is geworden, dat de Veluwe ijzerwinning uit klappersteen (limonietconcreties) vooral in de Vroege Middeleeuwen erg belangrijk is geweest, zeker tot ca. 900 à 1000. Misschien dat de beheersing van de ijzerproductie iets van doen heeft met de Hamalandse expansie naar het noorden in de 7^e eeuw. Het is wel zeker dat de ringwalburg op Duno bij Doorwerth een Hamalandse burcht is geweest. Op en aan de rand van de Veluwe liggen drie van deze ringwalburgen: de Huneschans bij het Uddelermeer, de burg op de Duno bij Doorwerth en de burg op de Grebbeberg bij Rhenen. Heidinga veronderstelt dat ze belangrijk zijn geweest om de productie en het vervoer van het op de Veluwe gewonnen ijzer te controleren. Verder is er dus nog een ringwalburg: Uplade, zeer waarschijnlijk te zoeken in het Montferland. Ook in deze streek werd overigens ijzer geproduceerd en wel op dezelfde manier als op de Veluwe: uit klapperstenen. De productie van ijzer is, vooral in het begin, waarschijnlijk erg belangrijk geweest voor Hamaland.
Enige tijd geleden vond ondergetekende, samen met onze leden mevr. Frings en dhr. Venema uit Beekbergen bij de Woeste Hoeve vele ijzer-slakken met daarbij een scherfje pingsdorf-aardewerk. Uitgaande van de veronderstelling dat al dit materiaal op de oorspronkelijke plaats lag, wijst dit op ijzerwinning rond het jaar 1100, hoewel één dateerbaar scherfje een mager bewijs is.
- Na ca. 800 wordt de IJssel steeds belangrijker als vaarweg. Deventer ontwikkelt zich tot een belangrijke handelsstad. de Utrechtse bisschop resideert er zelfs een tijdlang vanwege het Noormannengevaar. Is deze toeneming van de handel (en dus de welvaart) misschien de/een reden geweest voor de Hamalandse aandacht voor de IJssel als centrum voor hun graafschap? Het was blijkbaar niet mogelijk om al het Hamalandse

gebied te blijven beheersen, o.a. door het opdringen van de Franken vanuit het zuiden. Richtte men zich dus op het meest bereikbare resp. het meest profijtelijke?

- De laatste tijd is (weer) onderzoek gedaan naar de wegen op de Veluwe. Interessant voor onze streek is dat men er van uit gaat, dat de weg die van Doesburg/Dieren via Loenen naar het noord-westen liep, zeer oud is, d.w.z. minstens stammend uit de Vroege Middeleeuwen, maar waarschijnlijk nog ouder. De huidige Harderwijkerweg lijkt nog ongeveer het zelfde "spoor" te volgen.

Verder neemt men aan dat vanaf de Karolingische tijd (na ca. 800) wegen liepen in de toen juist (gedeeltelijk?) ontgonnen IJsselvallei:

- a. Dieren - Spankeren - Brummen - Voorst - Wilp - Deventer
- b. Loenen - (Eerbeek?) - Hall - Brummen - Wichmond
- c. Loenen - Wilp

De zgn. "hessenwegen" zijn aanzienlijk minder oud: vanaf ca. 1700.

Er is over "Hamaland" nog veel te vertellen, want ik ben verre van volledig geweest. Daar heb ik overigens ook zeker niet naar gestreefd. De bedoeling was om u een beetje nieuwsgierig te maken naar dit oude graafschap, waar ook het gebied van De Marke voor een aanzienlijk deel lange tijd bij heeft gehoord. Mocht ik daar inderdaad in zijn geslaagd, dan hebt u misschien iets aan het literatuurlijstje hieronder.

Jan Coenraads, december '90

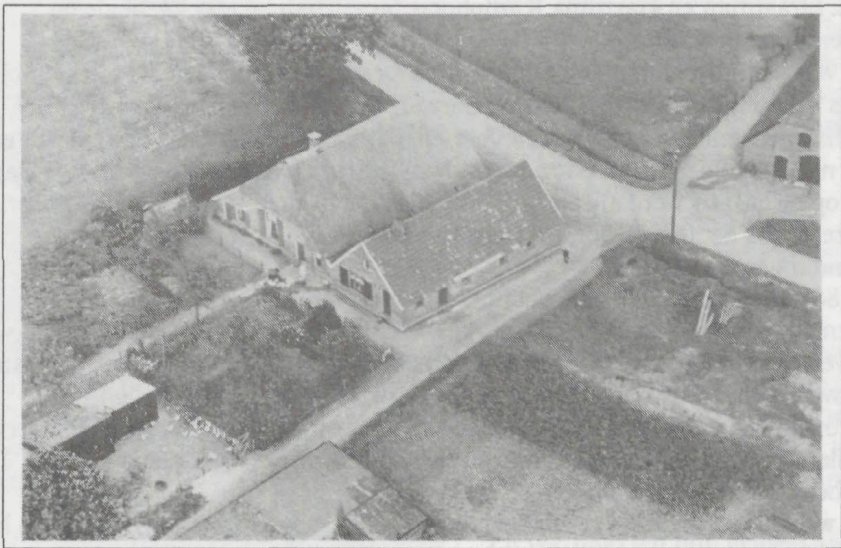
Literatuur

- Prop, G., jaartal mij niet bekend. *De historie van het oude Gelre onder eigen vorsten*. (aanwezig in de bibliotheek van De Marke).
- Blommesteijn, C.M. e.a. (red), 1977. *De Veluwe. Archeologisch-historische verkenning van de bewoningsgeschiedenis tot 1200*. Project middeleeuwse geschiedenis en middeleeuwse archeologie 1975 -1976. Amsterdam (Universiteit van Amsterdam, Albert Egges van Giffen Instituut voor Prae- en Protohistorie, working paper 4; Historisch Seminarium, werkschrift 14).
- Borman, R./ Frederiks, P., 1978. *Oost-Gelderland archeologisch bekeken*.
- Heidinga, H.A., 1984. *De Veluwe in de Vroege Middeleeuwen; aspecten van de nederzettingsarcheologie van Kootwijk en zijn burens*. Amsterdam (disserattie).
- Heidinga, H.A. 1986. *Midden-Nederland tussen Friezen, Franken en Saksen*. *Westerheem* 35, afl. 3.
- Otten, D., 1988. *Landschap en plaatsnamen van de Veluwezoom*.

Een Hoekje Eerbeek.

Het Schoonmans goed.

Op 9 en 16 juni 1812 werd ten huize van Daniel Hagen, herbergier in de Bontekoe te Coldenhove (gemeente Loenen, canton Brummen) een veiling gehouden (1). Hendrik Engberts Straatman en Jenneken van de Berg (of Burg) kochten daar een boerderij van de familie Schoonman uit Voorstonden. Deze familie had de boerderij geërfd van Derk Schoonman en Aleida Jacobs. Het huis komt volgens de verkoop acte en de hypotheek acte voor onder de naam "de Rentmeestersteede". De schrijver dezer vermoedt echter dat deze naam onjuist is, want volgens De Marke archieven rond 1800 was "de Rentmeestersteede" in bezit van Egbert Klaassen (1816) en daarvoor van Cornelis Janssen (1798). Het Schoonmansgoed komt in dat zelfde jaar (1798) in De Marke archieven voor met als eigenaar J. Schoonman, namens wed. D. Schoonman. In 1816 wordt Hendrik Engberts Straatman als eigenaar vermeld. Deze boerderij bestond uit een bouwman's huis, schuur en hooiberg.



"Schoonmansgoed" 1975

Ook werden er schapen gehouden voor de mest. Tevens was deze boerderij gewaarde in de marke van Hall, Eerbeek en Coldenhove. (2)
Het geheel werd gekocht door Hendrik Engberts Straatman voor een bedrag van 1669½ franken (± 795,-).

Hij sloot daar voor een lening af van 525 frank (250 gulden) tegen een rente van 5% bij A.J. Swart en zijn vrouw A.W. Wormelink (rentenier), wonende te Zutphen, en W. Wormelink (rentenier), wonende te Zutphen (3).

In 1813 en daarop volgende jaren verschijnt H.E. Straatman op de marktevergaderingen in de kerk van Hall. Op 25 augustus 1819 wordt er een dochter geboren uit het huwelijk van H.E. Straatman en J. v.d. Berg, genaamd: Harmina.

Deze trouwt op 15 mei 1841 met de in Voorst geboren Lammert Kamphorst. Het bruidspaar gaat bij de ouders van de bruid inwonen. Getuigen bij dit huwelijk waren o.a. Steven Buurkes en Johannes Tijdink.

Uit het huwelijk van Harmina Straatman en Lammert Kamphorst worden vier kinderen geboren n.l.

1. Hendrika Johanna geb. 20 april 1843
2. Jan
3. Lammert Jan
4. Maria Helena

In het jaar 1857 vond voor dit gezin een grote verandering plaats, doordat de marke van Hall, Eerbeek en Coldenhove werd opgeheven (4).

Door middel van een verdeling van de beschikbare gronden, kreeg wed. H.E. Straatman en Harmina Kamphorst-Straatman er \pm 35 ha. heide en groengrond bij (5).

Dit was een uitbreiding van \pm 10x de grootte van het gehele bedrijf, want volgens het kadaster van 1832 was de boerderij \pm 1,59 ha. bouwland en wat gepachte gronden en het recht van geërfde. Dit hield in dat men o.a. schapen en vee mocht weiden op de door de marke in bezit zijnde gronden. Het bouwland lag op de enk en werd alleen gebruikt voor het telen van landbouwgewassen. Deze enk is het tegenwoordige dorp Eerbeek, waar thans geen landbouwgrond meer te vinden is.

In 1868 vond op 22 februari het huwelijk plaats tussen Hendrika Johanna Kamphorst en Gerrit Willem Buurkes. Deze Gerrit Willem was een zoon van Steven Buurkes en Jenneke Kersseboom. Hij was geboren op 8 mei 1837 aan de overzijde van de weg (Keutelstraat) n.l. op het "goed ter Bruggen".

De bruid en bruidegom kenden elkaar dus al van uit hun kinderjaren. Gerrit Willem was niet de oudste zoon van Steven Buurkes en kon dus bij zijn schoonouders in gaan wonen.

Dit was dus de tweede keer dat een dochter bij de ouders in ging wonen en het bedrijf overnam.

Onder Gerrit Willem Buurkes en Hendrika Johanna Kamphorst werd het bedrijf gestaag uitgebreid door het aankopen van diverse bouwlanden op de Eerbeekse enk. Was er in 1832 nog 1,59 ha. bouwland, in 1880 was dat 4,5 ha. bouwland geworden.

Volgens een kadastrale legger (6) was het bedrijf in 1880 26,70 ha. groot en verdeeld in 15 percelen. G.W. Buurkes en H.J. Kamphorst kregen twee kinderen n.l. Hermina geb. 1 dec. 1868
 Steven geb. 16 aug. 1877

In 1871 overleed op 52-jarige leeftijd Harmina Kamphorst Straatman. Op 24 maart 1881 werd een verdeling van de boedel getroffen (7), waarbij aan de vader (Lammert Kamphorst) de helft van het vermogen werd toegekend n.l. 1325,-. De andere helft werd verdeeld onder de kinderen, waarbij G.W. Buurkes en H.J. Kamphorst het bedrijf overnamen.



G.W. Buurkes met Jan en

Gerrit Willem Burgers

De andere kinderen werden door hen uitbetaald en de vader werd uitgekocht. Zij werden hierdoor eigenaar van het gehele "Schoonmans goed". De inboedel, waard f 800,-, bleef voor alsnog eigendom van de vader, maar werd nog diezelfde dag overgedragen aan Gerrit Willem Buurkes (8). De inboedel bestond uit: tafels, stoelen, kasten, kisten, klok, kabinet, ijzer en aardewerk, vee, landbouwwerktuigen en gereedschappen, koren, veevoeder, in één woord; alle roerende goederen. Dit alles in ruil voor, kost, inwoning en levensonderhoud.

Op 25 september 1896 overleed Hendrika Johanna Kamphorst en bleef Gerrit Willem achter met 2 kinderen. Verder woonden er nog 2 broers van Hendrika Johanna op de boerderij.

Zij vermaakten hun erfdeel aan de kinderen van Hendrika Johanna n.l. aan Steven en Hermina.

Steven Buurkes huwde op 8 maart 1902 zijn buurmeisje Johanna Groenhof, dochter van Willem Groenhof en Everdina Hendrika Stoer.

De jonggehuwden trokken naar de Ringlaan, waar de moeder van de bruid een boerderij voor haar kinderen had gekocht (9).

Op het "Schoonmans goed" bleef dochter Hermina wonen en huwde Frederik Burgers Jzn. Voor de 3^e keer volgde een dochter haar vader op in het bedrijf, dit werd door een boedelscheiding op 21 februari 1901 bepaald.

Het huis, erf en een gedeelte van de grond, ter waarde van f 3930,- werd aan Frederik Burgers toegedeeld, terwijl Steven Buurkes grond ter waarde van f1000,- en een uitkering in geld werd toebedeeld.

Frederik Burgers en Hermina Buurkes kregen drie kinderen n.l.

Hendrika Johanna 18 - 3 1896

Jan 8 - 4 1897

Gerrit Willem 10 - 1 1899

Hendrik Johanna huwde met D. Koenders en trok weg van het ouderlijk huis.

Jan volgde zijn vader op in het bedrijf en huwde met Hendrika Kettelarij.

Gerrit Willem ging verder op aan de Boerenstraat een nieuw bedrijf beginnen, thans de "Leliehoeve".

Jan en Hendrika kregen twee kinderen

n.l. Hermina 8 - 10 1922

Johan 4 - 12 1925

Toen Jan het huis eind 70^e jaren verkocht, was het voor afbraak bestemd.

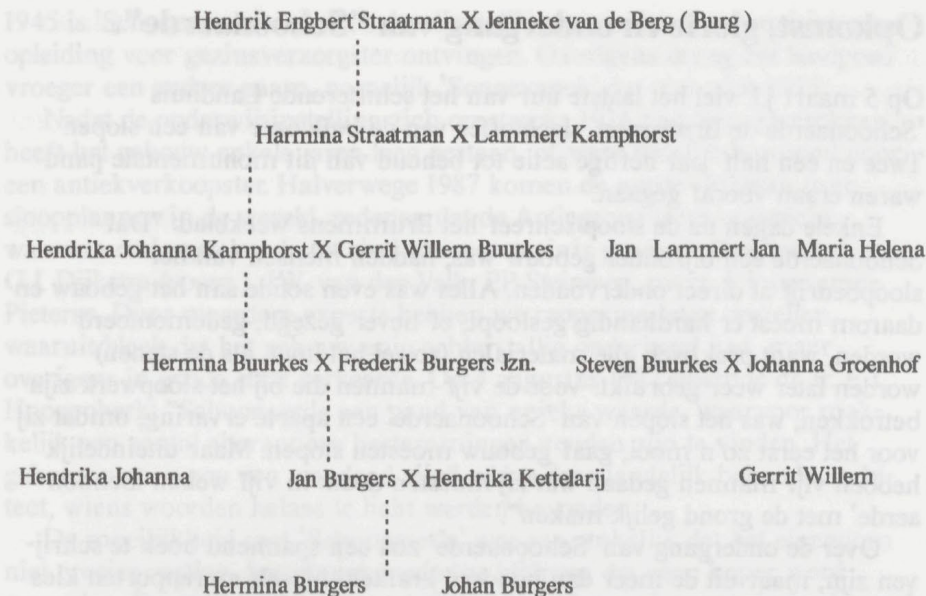
Hiermee kwam een einde aan het eeuwenoude bedrijf, waar eerst de familie Schoonman, naast het papiermakersvak, een boerenbedrijf uitoefenden. Het is niet bekend of de fam. Schoonman dit huis verpachte of in eigen beheer hadden.

Het belangrijkste was in die tijd dat het huis geërfd was en daar door kon men invloed uitoefenen op het dagelijks leven. In ieder geval komt J. Schoonman al op een lijst van geërfden uit 1729 voor. Sinds 1812 (na aankoop van H.E. Straatman) ging de boerderij vijf generaties over van moeder op dochter en van vader op zoon. Waar eens het "Schoonmans goed" stond (Boerenstraat 15), staat tegenwoordig een Noorse bungalow.



Hermina en Johan Burgers

© Foto Brouwer - Brummen



- 1) not. archief Brummen 1812 Valkenier
- 2) Marke archief Hall, Eerbeek en Coldenhave
- 3) zie 1)
- 4) verdelings acte en toewijzing Marke archief
- 5) toewijzings acte not. archief Brummen 1857
- 6) meetboeken - Kadaster Arnhem
- 7) not. archief Brummen afschrift privé eigendom
- 8) not. archief Brummen acte van overdracht 1881
- 9) not. archief Brummen 1899

Opkomst, glorie en ondergang van "Schoonaerde".

Op 5 maart j.l. viel het laatste uur van het schitterende Landhuis 'Schoonaerde' te Brummen, slachtoffer van de bulldozer van een sloper. Twee en een half jaar heftige actie tot behoud van dit monumentale pand waren eraan vooraf gegaan.

Enkele dagen na de sloop schreef het Brummens weekblad: "Dat Schoonaerde een bijzonder gebouw was, hadden mensen van het sloopbedrijf al direct ondervonden. Alles was even solide aan het gebouw en daarom moest er hardhandig gesloopt, of liever gezegd, gedemonteerd worden, want praktisch alle materialen (zowel het hout, als de stenen) worden later weer gebruikt. Voor de vijf mannen die bij het sloopwerk zijn betrokken, was het slopen van 'Schoonaerde' een aparte ervaring, omdat zij voor het eerst zo'n mooi, gaaf gebouw moesten slopen. Maar uiteindelijk hebben vijf mannen gedaan wat zij moesten doen: in vijf weken 'Schoonaerde' met de grond gelijk maken".

Over de ondergang van 'Schoonaerde' zou een spannend boek te schrijven zijn, maar uit de meer dan honderd krantenknipsels en rapporten kies ik voor dit artikel slechts enkele regels. 'Schoonaerde' is immers slechts een legende geworden, door kortzichtige dorpspolitiek is een pand van grote historische en architectonische waarde teloorgegaan. Voor de geschiedenis zijn hier enkele hoofdlijnen vastgelegd.

Het landhuis werd omstreeks 1895 gebouwd door grootgrondbezitter F. Boogaardt (Groot Engelenburg), voor zijn schoonzoon Constant Van Marle. Het was omgeven door een schitterend park van een 6000 m² deels nu nog intact. Vijf jaar eerder had Boogaardt vlak ernaast een andere villa laten bouwen, het huidige gemeentehuis. In feite was de architectuur van 'Schoonaerde' nog kostbaarder dan die van het gemeentehuis. In de oude tijd, toen ambachtelijke arbeid nog in hoog aanzien stond, werd iedere detail van 'Schoonaerde' met veel liefde en kunstzinnigheid uitgevoerd. Architect Hoogenberk heeft eens uitgerekend dat de ambachtelijke bouw van 'Schoonaerde' heden ten dage twee miljoen gulden zou kosten.

Omstreeks 1905 vond bewoner Van Marle het pand te klein geworden, en liet hij er een opvallend stuk aanbouwen, de zogenaamde Weense vleugel. In heel andere steen, en in andere architectuur, maar toch niet disharmoniserend. Evenwel, toen omstreeks 1912 Van Marle kans zag om voor zichzelf een nog groter landhuis te bouwen (Klein Engelenburg), verkocht hij 'Schoonaerde'.

In de navolgende driekwart eeuw is het gebouw door enkele andere goeude families bewoond geweest, o.a. De Valk Lucassen en De Roo. Na

1945 is 'Schoonaerde' een r.k.-schoolinstelling geworden waar meisjes een opleiding voor gezinsverzorgster ontvingen. Overigens droeg het landgoed vroeger een andere naam, namelijk 'Sonnevanc' dat was vóór 1925.

Nadat de onderwijsinstelling zich omstreeks 1976 had terruggetrokken, heeft het gebouw enkele jaren leeg gestaan, of werd tijdelijk bewoond door een antiekverkoopster. Halverwege 1987 komen de eerste verhalen over sloopplannen in de wereld, redenen dat de Actiegroep werd opgericht, waarvan ondergetekende tot eind toe secretaris is geweest. Overige leden: G.J. Dijkstra (voorz.), J.W. van der Valk, P.P. Steinweg, mevr. J. Luursema-Pieterse. Door meerdere experts hebben we rapporten laten opstellen, waaruit bleek dat het gebouw enig achterstallig onderhoud had, maar overigens in goede staat verkeerde. Op 4 augustus 1987 noemde dr. ir. E.J. Hoogenberk: "Schoonaerde een pand van unieke waarde, waarvoor makkelijk een aantal alterantieve bestemmingen zouden zijn te vinden. Het gebouw slopen zou een wandaad zijn", aldus deze landelijk bekende architect, wiens woorden helaas te licht werden bevonden.

De moeilijkheid met 'Schoonaerde' was aanvankelijk dat het eigendom niet precies vastlag, hetgeen er mede toe bijdroeg dat geen koper werd gevonden. De gemeente had er van het begin af aan niet veel zin in, hoewel men daar juist aan uitbreiding van het gemeentehuis toe was. Evenwel, men wilde alle diensten per se op één lokatie hebben, de weg oversteken zou bezwaren opleveren. Met enkele andere oude gebouwen had de gemeente pijnlijke financiële builen opgelopen, zodat tegen 'Schoonaerde' een vooroordeel bestond. Het zou een "ruïne" zijn. Helaas waren alle politieke partijen dat oordeel toegedaan, en is er van beleidskant geen of weinig ondersteuning verleend.

Het ging met 'Schoonaerde' pas echt mis toen het gebouw gekraakt werd, dat was op 4 september 1987. De jongelui hielden het huis aanvankelijk keurig op orde, later trad er enige slordigheid op. Vernieling of schadelijke verwaarlozing werd er niet veroorzaakt, maar de kraakactie bracht 'Schoonaerde' in discrediet. Onze Actiegroep verloor steeds meer steun. Merkwaardig, maar op het laatst was de afkeer van de krakers vele malen groter dan enige zorg om het voortbestaan van het mooie landhuis.

Het had nog gered kunnen worden als het vooraf op de Monumentenlijst terecht was gekomen, maar de wethouder vond dat in dit stadium juridisch onjuist. In de loop van 1989 gloorde er weer enige hoop, toen ene Gerritsen het pand kocht, zogenaamd om er zelf in te gaan wonen. Evenwel, de restauratiekosten leken hem te hoog. Het sloopplan dreigde werkelijkheid te worden. Op 4 februari hielden de krakers nog een open dag, het gebouw was versierd met een levensgroot plakkaat "Schoonaerde wordt gesloopt, belachelijk toch!". Inmiddels hadden de krakers hun idealen betreffende een

"sociaalagogisch centrum" reeds lang laten varen, en werd er gewoon in gelogeerd. Een gerechtelijk bevel zette hen ten lange leste op straat (6 februari 1990). Dezelfde avond was er op het gemeentehuis een commissievergadering uit de Gemeenteraad, waar de Actiegroep een laatste desperate poging deed om 'Schoonaerde' op de Monumentenlijst te krijgen. Tevergeefs.

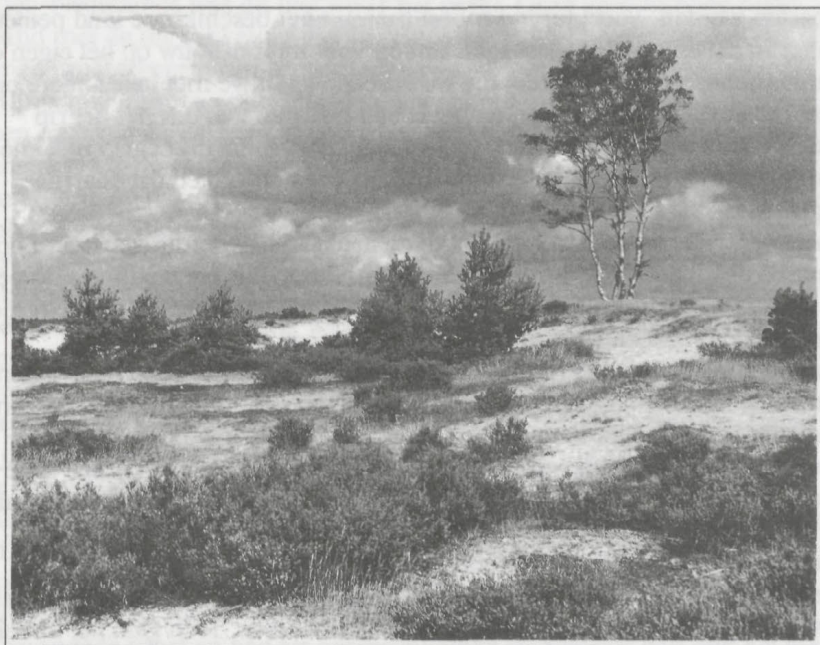
Reeds de volgende dag werd met de sloop aangevangen, welk proces vijf pijnlijke weken heeft geduurd. Zie de aanhef van dit artikel!

Brummen was weer een stukje armer geworden.

Piet Willemsens (januari 1990)

Het Gemeentemuseum te Arnhem gaf gedurende een zestal jaren een "Kroniek van de Oudheidkundige en Historische Afdeling van het Gemeentemuseum te Arnhem" uit. In een van deze "Kronieken" komt een artikel voor van R. Borman, dat wij, met zijn toestemming, hier hebben opgenomen.

Beeldvorming en definitie van de heide.



Wanneer wij aan de heide denken, krijgen we meteen een bepaald beeld voor ogen.

Vele zullen dan een fraaie paarsgetinte vegetatie, die zich over lichtgolvende heuvels, in de verte omzoomd door bossen, uitgestrekt, voor de geest halen. Wellicht komt bij menigeen ook nog een schaapherder met zijn kudde in beeld en lijkt het voor de hand te liggen om dit panorama te projecteren op de gehele periode, waarin er sprake van heidevelden is geweest. Het is zeer aantrekkelijk om dit te veronderstellen, omdat de heide in zijn huidige gedaante nu eenmaal romantische en nostalgisch getinte gedachten oproept: een nog ongerept natuurgebied, waarin rust en vrede heersen en waar men kan mijmeren over de "goede oude tijd". Laten we u dan maar meteen uit die droom helpen.

In de eerste plaats verkeert de heide, zoals wij die kennen, in het laatste stadium van een lange ontwikkeling, die grotendeels door de mens bepaald is. In de tweede plaats was die grote stille heide, die vanaf de vorige eeuw vele kunstenaars en dichters onweerstaanbaar aantrok, allerm minst een poëtisch oord waar het altijd aangenaam verpozen was. Eeuwenlang was de heide een gebied waar door de hier wonende bevolking keihard gewerkt moest worden om in leven te kunnen blijven. Voor hen was de heide geen fraai wandelgebied, maar een bron van karige inkomsten, die moeizaam verdiend moesten worden. Voortdurend moest men uit het beschikbare land peuteren wat er in zat en steeds moest men waken voor de roofbouw op het eigen of gemeenschappelijk bezit. Met die wetenschap gaan we met hele andere ogen naar onze heidevelden kijken en het is dan ook gewenst om het begrip "heide" eens wat nauwkeuriger te omschrijven, omdat dit begrip niet alleen van toepassing is op een bepaald plantesoort of een gebied dat daarmee begroeid is.

Zoals gezegd is de beeldvorming van de heide tegenwoordig gebaseerd op een aantal onjuistheden. De heide had altijd een functie in het landbouwsysteem en deze functie verdween pas aan het eind van de vorige eeuw na de intrede van de kunstmest en de invoer van goedkope wol uit Australië.

Daardoor werd de heide rond 1900 aan zijn lot overgelaten. De oude vormen van heidebeheer (plaggen, branden, maaien en beweiding) vonden niet meer plaats en aanvankelijk ontwikkelde zich toen een gesloten dek van heidestruiken, die in het najaar paars bloeit. Doordat de heide niet meer "bijgehouden" werd en de bestaande heidestruiken steeds ouder en minder vitaal werden, trad op den duur vergrassing en bebossing op. Pijpestrootje en bochtige smele breidden hun areaal voortdurend uit.

Met die voortdurende vergrassing zijn we natuurlijk niet zo gelukkig. Veel liever zien we de zo vertrouwde paarsbloeiende heide. Toch gaat het in beide gevallen om een ontwikkeling die zich pas na 1900, toen de schaapskudden van de heide verdwenen waren, heeft ingezet. Bovendien moeten we rekening houden met het feit dat de heide er vóór 1900 heel anders uitgezien heeft. Wie oude foto's en tekeningen, waarop de heide van destijds is afgebeeld, bekijkt, komt al gauw tot de conclusie dat het in deze eindeloos uitgestrekte en onherbergzame gebieden niet zo aangenaam was als de schrijvers en kunstenaars van die tijd wel wilden doen voorkomen.

Laten we bovendien niet vergeten dat grote delen van de toenmalige heide-arealen met vriendelijk ogende bossen zijn beplant.

De heide van nu is beslist niet met die van toen te vergelijken. Overigens gaan de gegevens over het uiterlijk van die oude heidevelden nauwelijks verder terug dan de 19^e eeuw. Hoe zij er vóór die tijd uitzagen, laat zich slechts raden. In ieder geval kunnen we de heide aanmerken als een degradatie-stadium van

bos, eventueel gevolgd door stuifzand. Oorspronkelijk werd het begrip "heide" gebezigd om een agrarische gebruiksvorm aan te duiden. Zoekend naar de herkomst van het woord komen we terecht bij het Indogermaanse "kei" dat "kring" of "gemeenschap" betekende.

Met dit woord "kei" werden de gemeenschappelijke akkers en bossen aangeduid. Alleen huis en erf vielen buiten deze betekenis. In ons taalgebied werd tot in het Oud-Nederlands ook de akker tot heide gerekend. In het Midden-Nederlands was dit niet meer het geval. Deze verschuiving hield verband met de ontwikkeling van het eigen bezit. Het begrip "heide" werd nu meer een rechtsbegrip om gemeenschappelijke gronden van persoonlijke bezittingen te kunnen onderscheiden. De opkomende vorstenhuizen eisten bossen op om daar de jacht te bedrijven, waardoor deze van de heide werden gescheiden. Op de gemeenschappelijke heide, die aanvankelijk vooral uit bos bestond, hadden de boeren altijd hun vee geweid. Met de uitbreiding van de bevolking was ook de omvang van de beweidingen toegenomen, waardoor het bos steeds opener werd. De landheer kon dit slechts verhinderen, wilde hij zijn jachtgebied niet verloren zien gaan, door beperkende regels ten aanzien van de beweiding uit te vaardigen, waardoor de boeren steeds meer aangewezen waren op het gebruik van de echte heidevelden. Daardoor raakte het begrip "heide" ook steeds meer van toepassing op die gebieden, die wij als heidevelden kennen. Het waren tenslotte de 19^e-eeuwse schrijvers van de Roman-tiek die er voor zorgden dat het begrip "heidevelden" geïdentificeerd werd. In de vegetatiekunde is daarna die inhoud van het woord overgenomen.

Vanuit deze discipline hanteert men o.a. de volgende definitie: "De heide is een altijd groene dwergstruikformatie, zonder of met weinig bomen en struiken en met een doorgaans goed ontwikkelde moslaag".

Struikheide komt vooral voor op de hogere drogere zandgronden. Het is een lichtminnende soort en had als oorspronkelijke standplaats dan ook het eiken-berken bos. Bij de struikheidevelden is sprake van een halfnatuurlijk landschap. Dat de struikheide zich in de loop van de tijd zo heeft kunnen uitbreiden, is het gevolg van het hier heersende klimaat, een aantal bodem-processen en de waterhuishouding in de betreffende gebieden, maar de belangrijkste reden moet worden toegeschreven aan het ingrijpen van de mens. Toen aan het eind van de Nieuwe Steentijd (ca. 5000 - 2000 v. Chr.), maar vooral in de Bronstijd (ca. 2000 - 800 v. Chr.), de prehistorische boeren steeds meer hun invloed op het landschap deden gelden, ontstonden ook de eerste heidevelden.

In het noorden van ons land, op de Wadden-eilanden, komen we nog wel natuurlijke heide tegen. Dopheide wordt altijd in een nat milieu aangetroffen. We vermeldde reeds dat de oorspronkelijke standplaats van de struikheide het open eiken-berkebos was. De huidige struikheide wordt vooral op verarmde

bodems aangetroffen. Bodemverarming kon pas echt gaan optreden toen het gesloten vegetatiedek in de bossen door de prehistorische werd aangetast. Bij het aanleggen van de akkers werd het natuurlijke vegetatiedek verwijderd waarna de regen vat kon krijgen op de bodem en, daar er altijd meer regen viel (en valt) dan er verdampte, kon er een uitspoeling van die bodem op gaan treden. Aluminium-ijzerzouten, die zich in de bovenlaag bevonden, werden door het regenwater opgelost en naar een lager niveau getransporteerd. De bodem onder een heidedek geeft dan ook veelal aan de bovenkant een uitslogingszône te zien, met daaronder een neerslagzône. De neergeslagen ijzerdelen vormden vaak een zeer harde laag, een zogenaamde oerlaag. Bodemkundigen noemen de op beschreven wijze onstane bodems "podzolbodems".

Het ontstaan van de eerste heidevelden.

Reeds de Hunebedbouwers veroverden kleine stukjes grond voor hun akkers op het oerbos. Archeologisch onderzoek heeft uitgewezen dat de Trechterbekermensen, zoals de Hunebedbouwers tegenwoordig genoemd worden, het natuurlijke landschap nauwelijks hebben aangetast. Hun ingrijpen was zo beperkt dat er geen heide door ontstond. Dat werd anders ten tijde van de Bekerculturen aan het eind van de Nieuwe Steentijd. De aanslag op de natuur werd grootschaliger. Met geslepen stenen bijlen ging met het oerbos te lijf en wat er na het omhakken overbleef werd platgebrand.

Vervolgens werd op de vrijgekomen gronden een paar jaar graan verbouwd totdat de bodem was uitgeput. Dan werd een nieuw stuk bos gekapt, terwijl men het vee op de verlaten akkers liet grazen. Het onderzoek van de in de bodem bewaard gebleven stuifmeelkorrels uit die tijd laat zien dat het vee ook in het bos graasde of althans met loof uit het bos gevoederd werd: er is een duidelijke terugval van de iep waarneembaar.

De verlaten akkers raakten eerst begroeid met een kruidenrijk grasland. Bij voorgezette beweiding, voornamelijk met schapen, welke de terugkeer van het bos verhinderde, veranderde dit schrale grasland in heide. Ook hieromtrent geeft bewaard gebleven stuifmeel, dat vooral in humeuze lagen van grafheuvels is aangetroffen, uitsluitsel.

Zoals we reeds zagen, wierpen de dragers van de Bekerculturen verschillende grafheuvels op, op de heide. Opgegraven standvoetbekers en klokbekers herinneren aan de tijd waarin de heide hier in de eerste aanleg ontstond. Toch was er ten tijde van de "Bekerboeren" nog steeds sprake van slechts enkele tientallen hectaren bewerkt gebied per nederzetting. Door hun aanslag op de natuur veranderde het landschap slechts plaatselijk. Wel maakten deze boeren de eerste openingen in het oerbos op de hoge, droge ruggen.

Uit pollenanalytisch onderzoek (onderzoek van bewaard gebleven stuifmeel) is gebleken dat het bos soms ook weer terugkeerde op de verlaten akkers. Bij een herhaalde aantasting van deze terreinen trad de heide, bevorderd door de voortgaande bodemverarming, eerder op.

In de Bronstijd ontstonden de eerste echte heidevelden. De aanslag op de natuur is dan duidelijk grootschaliger geworden. Bij pollenanalyses is de struikheide dominerend, terwijl grassen en weegbree weinig voorkomen. De laatste twee zijn vertegenwoordigers van een kruidenrijk grasland, dat zich tijdens de Nieuwe Steentijd nog ontwikkelde op de verlaten akkers. Duidelijk blijkt hieruit, dat het gekapte bos in de Bronstijd minder kans kreeg om zich te herstellen. Ook grafheuvelonderzoek heeft een uitbreiding van de heide in deze periode te zien gegeven. Onder Bronstijdgrafheuvels wordt vaak een heideprofiel aangetroffen, terwijl deze begraafplaatsen zelf vaak met heideplaggen zijn opgeworpen.

In ieder geval zullen de mensen van de Hilversumcultuur, die hier in de Midden-Bronstijd waren neergestreken, een aanzienlijk aandeel hebben gehad in de uitbreiding van de heide. Men kan zich afvragen of aan het einde van de Bronstijd de heide nog uitsluitend als weidegebied fungeerde. Mogelijk werd hier toen ook al mest van het grazende vee verzameld om de akkers vruchtbaar te houden.

In het begin van de IJzertijd (ca. 800 - 0) begon men immers op de hogere zandgronden grote ruitvormige akkercomplexen aan te leggen, die sindsdien eeuwenlang in gebruik zijn gebleven.

Deze akkercomplexen worden ook wel "celtic fields" genoemd, een verwarrende benaming die suggereert dat hier Keltische boeren aan het werk zijn geweest. Niets is echter minder waar, maar het gebeurt wel vaker dat dergelijke, op verkeerde interpretaties berustende benamingen, ooit in de archeologie geïntroduceerd, een hardnekkig lang leven leiden. In ieder geval blijken de boeren in de IJzertijd een manier gevonden te hebben om hun akkers langdurig te kunnen gebruiken.

Mogelijk lagen die akkers afwisselend enige tijd braak, maar er kan ook aan verschillende vormen van bemesting gedacht worden. Voor de middeleeuwse boeren was de winning van mest in ieder geval een belangrijk motief om bos te vervangen door uitgestrekte heidevelden. In de loop van de IJzertijd werden grote delen van de hogere zandgronden ontruimd door de bevolking. Vanuit Drenthe trok men naar het Gronings-Friese kleigebied, vanuit Brabant en de Veluwe naar het Midden-Nederlandse rivierengebied. Kennelijk waren toen de hogere zandgronden na vele eeuwen akkerbouw volkomen uitgeput. Een dergelijke ontvolking zou zich ook in het Gooi afgespeeld kunnen hebben. Bewoningssporen uit de Late-IJzertijd (ca. 250 - 0) en de Romeinse tijd (ca. 0 - 450) zijn in dit gebied althans uiterst schaars. Hetzelfde kan gezegd

worden van de periode van de Volksverhuizingen. Zowel archeologie als de geschreven historie zwijgen vrijwel omtrent dat wat er toen in deze streken plaats vond.

Pas in de Vroege-Middeleeuwen (ca. 450 - 1000) blijken er zich weer mensen in deze streken te vestigen. Het is de vraag, of er toen nog iets van de pre-historische heidevelden was overgebleven. Waarschijnlijk had het bos zich al grotendeels hersteld.

Het verdwijnen van de heide.

Na het in gebruik nemen van de kunstmest geraakte de heide in onbruik. De schapen verdwenen uit de "velden", er werd niet meer geplagd en gebrand, waardoor het heidelandschap zienderogen degenereerde (houtopslag, vergrassing enz.).

Daarbij kwam dat door ontwatering en de toepassing van kunstmest de vochtige heidevelden van het type Ericetum (dopheide) zich bijzonder goed leenden voor omzetting in grasland. Hierdoor zijn duizenden hectares Erica-heide ontgonnen, zodat dit landschapstype tot de meest zeldzame levensgemeenschappen ter wereld behoort.

De hoger gelegen, droge heidevelden (struikheidegemeenschappen) zijn eveneens in grote oppervlakten ontgonnen, maar doordat dit type heide nagenoeg uitsluitend op droge, kalkarme, dus onvruchtbare gronden wordt gevonden, zijn ze niet in bouwland/grasland, maar meestal in bos omgezet, voornamelijk naaldbos.

De heer Borman is werkzaam als conservator in het Gemeentemuseum te Arnhem.

Het Beekbergense Gaa-Koornregister.

Met de vraag hieromtrent in het vorige nummer van dit orgaan heeft mevrouw Frings een interessant stukje kerkgeschiedenis aangeroerd, t.w. het tiendrecht. Onder het gaa-koorn moet worden verstaan het tiende deel van de opbrengst van een graanakker, dat de gebruiker (niet de eigenaar) daarvan moest doen uitgaan naar de Pastorie. De naam, die voor zover bekend elders niet in de Veluwe archieven wordt aangetroffen, zal een vondst zijn geweest van één der vroegste priesters ter plaatse (13^e eeuw).

We hebben hier inderdaad te doen met een kerkelijke belasting, die sedert Oud-Testamentische tijden bekend stond als "de Tiend" of "De Tienden"⁽¹⁾. Aanvankelijk een vrijwillige gave van de Christenen aan hun Kerk, allereerst dienende voor het levensonderhoud van pastoor, custos en behoeftigen, werd later hieruit ook de instandhouding van het kerkgebouw betaald. Het recht maakte deel uit van het canonieke recht, doch ook wereldlijke heersers, die de Kerk welgezind waren, bemoeiden zich ermee. Zo Pippijn de Korte (751 - 768), die de tienden verplicht stelde voor alle inwoners, alsook Karel de Grote (768 - 819), die zijn gezag ter beschikking van de Kerk stelde ingeval van moeilijkheden bij de inning.

Op het einde der 12^e eeuw was er enige systematiek in de materie ontstaan. De korentiende (ook gaffeltiende genoemd) behoorde tot de grote, grove of volle tienden. De kleine of smalle tiend omvatte de tuinvruchten als appels en peren, later ook de veldvruchten als rapen, radijs e.d. Wat de veeteelt betreft, onderscheidde men de krijtende tiend, die betrekking had op het kleinvee als biggen, lammeren en ganzen. Het spreekt vanzelf, dat de voorschriften werden aangevuld en/of gewijzigd indien de tijdsomstandigheden zulks gebooden, b.v. bij het verschijnen van aardappel, tabak en hop.

In 1505 moest Karel van Gelre toegeven dat het tiendrecht een kerkelijk karakter had, zodat geschillen hieromtrent voor de geestelijke rechter dienden te worden gebracht⁽²⁾. Het was voorts van zakelijke aard, d.w.z. dat het recht op de grond drukte, zodat na de Hervorming het recht ongestoord verder werd gepractiseerd. De procedure verliep in het algemeen als volgt: De tiendgever moest de pastoor tot driemaal informeren wanneer zijn oogst op het veld stond. Dan verscheen deze of zijn vertegenwoordiger aldaar en wees - om bedrog te voorkomen - de eerste schoof aan; vervolgens werd iedere tiende afgeteld, waarna de partij naar de pastorie werd gereden. In de 17^e eeuw was de Kerk van mening dat de gevers van de grove tiend ook we zouden kunnen bijdragen in de kosten van de Mis en de versieringen van de Kerk.

Er is een copie van enkele bladen van het register uit 1672 bewaard gebleven, welke de tiendplichtigen in Beekbergen met name vermeldt, met opsomming van het aantal door hen af te dragen schepels rogge⁽¹⁾. Het tiendrecht kon in de Franse tijd niet worden afgeschaft omdat hier niet van heerlijke of feodale rechten kon worden gesproken. Er moesten wel enige wijzigingen worden aangebracht omdat Napoleon een begin maakte met het kadaster t.b.v. de grondbelasting. Bij de invoering van ons Burgerlijk Wetboek in 1838 werd bepaald, dat de oude tienden mochten blijven bestaan onder de vigeur van de oude rechtsregels. Nieuwe tienden zijn sindsdien practisch niet meer gevestigd. Bij de eeuwwisseling was men algemeen van mening, dat deze rechtsfiguur zijn tijd wel gehad had. Men ziet dan ook dat tijdens de voorbereiding van de afschaffingswet het Gaa-koornregister werd afgesloten (1904). Krachtens deze, vrij uitvoerige Tiendwet van 16 juli 1907 (Stbl. 222) werden alle tiendrechten met ingang van 1 januari 1909 vervallen verklaard.

Het bovenstaande geeft slechts enkele facetten van dit recht weer. Het is ondoenlijk om in dit bestek de gehele ontwikkeling hiervan te geven zoals het gedurende vele eeuwen in West-Europa is uitgeoefend. De stof omvat behalve de bovengenoemde categorieën nog de bisschops-, beschapen, blatende, blok-, cirkel-, kop-, novale, raai-, slapende, spring-, slop- en zaktienden.

De bepalingen zijn opgenomen in pauselijke brieven, geschriften van de kerkvaders, capitularia van de Karolingers, M.E. Kronieken, concilie-verslagen, keizerlijke edicten en tenslotte in het Corpus Juris Canonici. Gemakkelijker toegankelijk zijn: De Blécourt-Fischer, Kort begrip van het Oud-Vaderlandse Recht (waarin een beknopt overzicht) en de volgende proefschriften, t.w.

J. vd. Graft, Geschiedenis der wetgeving op de Tienden, diss. Leiden, 1856, 188 blz.
J. Kusters, Het Oude Tiendrecht, diss. Leiden, 1899; 2e druk, Arnhem, 1909, 186 blz.

drs. G.D. Cornelissen de Beer.

(¹) Deuteronomium, XIV: 22-29. In het N.T. Hebreëen, VII.

(²) Nolet-Boeren, Kerkelijke Instellingen in de Middeleeuwen, Amsterdam, 1951, 329 blz.

(³) Gemeente-archief Apeldoorn, Oud-Archief, Inv.nr. 37.

De haven van Brummen?

"Heeft de Burgemeester geen invloed in de gemeente, en ziet hij geen kans om het goede tot stand te helpen brengen, dan zal ik verplicht zijn om een ander ter zijner vervanging, aan Zijne Majesteit voor te dragen."

Wat mag er wel niet gebeurd zijn dat Brummens eerste burger in mei 1849 een brief ontvangt van de provinciaal gouverneur met deze krasse taal? Het begon allemaal enkele jaren eerder.

Het plan.

Op 17 december 1845 behandelt de gemeenteraad van Brummen een ambitieus plan van David van Walree, Pieter Hondius Gz. en mr. Cornelis Herman Baron van Rhemen van Rhemenshuizen voor het realiseren van een kanaal en haven bij het dorp Brummen. Hiervoor zal de Brummense Beek verbreed en verdiept moeten worden vanaf de IJssel tot aan de Konijnenweerdsbrug (gelegen in de Bronkhorsterweg). Vlak bij het centrum van het dorp komt een haven met een los- en stapelplaats voor de handel in hout, turf en andere koopwaar. Het kanaal wordt ca. 1200 meter lang; verwacht mag worden dat de benodigde grond tegen geringe kosten kan worden onteigend. Uitdieping van de beek tot twee meter is voldoende om scheepvaart mogelijk te maken. Het kanaal kan in open verbinding staan met de IJssel; een schutsluis is dan ook niet nodig. De Konijnenweerdsbrug ("kortelings vernieuwd") moet verbreed en aangepast worden en de in het jaagpad langs de rivier gelegen lijnbrug moet worden vervangen door een draaibrug. De totale kosten van het plan worden geschat op zo'n f 8000,00.

De belangrijkste voordelen zijn:

- een losplaats vlakbij de kom van het dorp, bereikbaar via een goede grindweg (de bestaande losplaatsen aan de rivier zijn alleen bereikbaar over vaak onbegaanbare kleiwegen);
- inkomsten voor de gemeente wegens opslag, aan- en afvoer van handelswaren (geschat op f 500,00 per jaar).

Om het projekt financieel rond te krijgen zal bij het Rijk en de provincie subsidie moeten worden aangevraagd; het dan nog ontbrekende geld zou geleend kunnen worden tegen 4%. De initiatiefnemers vragen om steun van het gemeentebestuur en zijn bereid te zorgen voor nadere uitwerking van hun ideeën.

De gemeenteraad voelt wel voor het plan, maar wil eerst nadere details alvorens een definitief besluit te nemen (van Walree en Hondius waren zelf lid van de raad. Hondius was bovendien pas dijkgraaf geworden van het

polderdistrict de Brummense Bandijk, als opvolger van.... van Walree). Zou het toeval zijn dat in dezelfde raadsvergadering het plan tot verlenging van het Apeldoorns Kanaal in zuidelijke richting tot aan de IJssel bij Dieren aan de orde komt? In elk geval zijn in de voorgaande decennia onder invloed van Koning Willem I al diverse kanalen aangelegd. Natuurlijk was men hiervan op de hoogte en trachtte men voor eigen plaats of regio ook zo'n belangrijke voorziening tot stand te brengen.

Hoewel bij beide plannen uitdrukkelijk de *"bevordering van het algemeen welzijn"* voorop wordt gesteld is het toch wel opmerkelijk dat al in 1837 aan de Brummense logementhouder P. Hondius Gz., later een van de indieners van het plan, toestemming werd verleend een steenbakkerij op te richten op de Konijnenweerd. Bovendien werd hem in november 1838 toegestaan om beneden het Bronkhosterveer, evenwijdig aan de rivier een kleine bekribbing/puinstort aan te leggen ter beveiliging van de Konijnenweerd (die dan zijn eigendom is). De aanwezigheid van enig eigenbelang kan hem dus zeker niet ontzegd worden!

In een brief van de burgemeester aan de districtscommissaris waarin hij meedeelt dat de raad met de voorgenomen verlenging van het Grifkanaal instemt, maakt hij ook melding van de plannen voor een kanaal/haven bij het dorp Brummen. Er is even gedacht aan de mogelijkheid beide plannen te combineren, maar uiteindelijk is besloten dit niet te doen en het Brummense plan afzonderlijk door te zetten. Hij vraagt om ondersteuning hiervan door de districtscommissaris.

Ambtelijke ondersteuning van het projekt.

De Brummense plannenmakers laten het niet bij een brief aan het gemeentebestuur. Zij wenden zich ook tot de minister van Binnenlandse Zaken. Alle omstandigheden en de voordelen van het plan worden ook hem nog eens uit de doeken gedaan. Zo zal de haven in het winterseizoen een geschikte ligplaats voor schepen opleveren. Bovendien zullen niet alleen het dorp Brummen maar ook de nabijgelegen buurtschappen er voordeel van hebben. Er bestaat veel enthousiasme voor het plan; ter illustratie sturen adressanten een uittreksel van de desbetreffende raadsnotulen mee. Uiteindelijk vragen ze om assistentie van een waterstaat-ambtenaar en zeggen zo'n verzoek wel te durven doen, *"gelet op Uwer excellentie edele zucht om nuttige ondernemingen zooveel mogelijk bevorderlijk te zijn"*.

Ingenieur Brunings te Zutphen krijgt opdracht hen bij de uitwerking van de plannen behulpzaam te zijn. De kosten van arbeiders, waterpassing e.d. zullen ze echter zelf moeten betalen.

In de zomermaanden van het jaar 1846 worden door opzichter B. Berkhout opmetingen verricht in het terrein, een begroting opgesteld en tekeningen vervaardigd. Begin september zijn alle stukken gereed, die vervolgens door Brunings worden goedgekeurd. Hij verzoekt Berkhout de kosten aan de opdrachtgevers op te geven. Berkhout laat zijn beloning liever *"geheel en al aan de welwillendheid van heeren concessionarissen over"*; wel hoopt hij met de uitvoering van het werk te zullen worden belast.

Op 30 oktober is het rapport uiteindelijk gereed. De gemeenteraad stemt met de plannen in en besluit zowel bij het Rijk als de provincie subsidie aan te vragen en voor het ontbrekende bedrag een lening uit te schrijven tegen 4%, af te lossen in jaarlijkse termijnen van f 400,00.

Financiële hulp van Rijk en provincie.

Enkele maanden later besluiten Provinciale Staten een renteloos voorschot beschikbaar te stellen dat terugbetaald moet worden zodra de uit te schrijven geldlening geheel is afgelost. Gedeputeerde Staten delen deze blijk van provinciale instemming met de plannen mee aan de minister en bevelen het *"hoogst nuttige"* werk van harte aan voor toekenning van een rijkssubsidie. Volstaan kan worden met een principe-toezegging, te effectueren na goedkeuring van een nader in te dienen ontwerp.

Op 17 augustus 1847 brengt de inspecteur van de Waterstaat Goekoop te Arnhem een uitgebreid advies uit. Hij ziet geen bezwaren tegen het ontwerp; wel moet als voorwaarde worden gesteld dat dijken, kaden en opgeworpen gronden niet hoger moeten komen dan tot 4.80 à 5.00 meter, gemeten naar het Doesburgse peil. Goekoop vindt vervanging van de aanwezige lijnbrug door een pont (uit een oogpunt van kostenbesparing) geen goed idee, gezien de kans op lekkages en de noodzaak van een goede bediening. Hij is van mening dat er een nieuwe, eikenhouten brug moet komen, minstens eens zo groot als de thans aanwezige, met een beweegbaar gedeelte ten behoeve van de scheepvaart en beseft dat *"het natuurlijk gevolg zal zijn dat er iemand ter bediening dezer brug zal behooren aangesteld te worden"*. Alle kosten van bouw en bediening zullen ten laste van de initiatiefnemers moeten komen. Het Rijk kan dan de normale onderhoudskosten op zich nemen. Goekoop vindt de aanleg van kanaal en haven nagenoeg alleen van plaatselijk, wellicht provinciaal belang en is dan ook van mening dat hiervoor geen rijkssubsidie kan worden verstrekt.

Begin januari 1848 machtigt koning Willem II zijn minister van Binnenlandse Zaken om aan de gemeente Brummen een rijkssubsidie van f 1500,00 in het vooruitzicht te stellen, waarbij alleen de voorwaarde inzake de hoogte van kaden en dijken gesteld wordt. Afgaande op de in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag aanwezige stukken over deze zaak heeft het er alle schijn van dat de ambtelijke discussie of ook de verplichting opgelegd moest worden de aanwezige lijnbrug te vervangen door een houten draaibrug zoals inspecteur Goekoop had voorgesteld, door de koning zelf in het voordeel van Brummen is beslecht, d.w.z. dat volstaan kon worden met een pont.

Nu er zicht bestaat op zowel een rijkssubsidie als een provinciaal voorschot voor het realiseren van de plannen roept de burgemeester de leden van de voorbereidingscommissie en de heren Brunings en Berkhout op voor nader overleg omtrent de uitvoering. Maar dan, ruim twee jaar na de indiening van het plan, stagneert de hele zaak.

Weerstand en twijfels

In de raadsvergadering van 3 maart 1848 wordt mededeling gedaan van de toezegging van een rijksbijdrage. Opvallend genoeg haalt de verkregen zekerheid omtrent de steun van Rijk en provincie de raadsleden niet over de streep. *"Wijders in overeenstemming met de commissie ad hoc voordragende om aangezien de gewigtige tijdsomstandigheden en derzelver moeilijk te berekenen invloed op de algemene belangen, zich vooreerst te blijven bepalen tot het nemen der nodige voorlopige beschikkingen zonder daadwerkelijk tot de uitvoering zelve over te gaan"*.

Besloten wordt hogere goedkeuring aan te vragen voor een geldlening van f 11.000,00 in aandelen van f 200,00 en tegen 4% rente, jaarlijkse aflossing minimaal f 400,00; *"onder voorbehoud nogtans om aan die operatie al dan niet onmiddellijk gevolg te geven in verband met de plaatsvindende staatkundige gebeurtenissen en algemeen heerschend geldgebrek"*. Tot zekerheid dienen de nader te bepalen haven- en kadegelden en een gemeentelijke garantie.

Maar twee weken later trekt de raad de aan burgemeester en assessoren verleende toestemming om goedkeuring voor een aan te gane geldlening aan te vragen in! Als redenen worden aangevoerd: de bestaande tijdsomstandigheden en de uiterst gedrukte geldmarkt. De verder voorbereidingen moeten worden opgeschort in afwachting van betere tijden.

Ruim een half jaar later blijkt in dit standpunt nog geen wijziging te zijn gekomen. Toch wil men de plannen nog niet geheel laten varen, reden

waarom de burgemeester aan de gouverneur vraagt of de toegezegde bijdragen van Rijk en Provincie in een later stadium alsnog tegemoet gezien kunnen worden. Het zijn vooral de ingrijpende veranderingen op staatkundig gebied van het afgelopen jaar (bedoeld wordt de grondwetswijziging van 1848) die de raadsleden aan het denken hebben gezet.

Al snel komt het bericht terug dat er geen vrees hoeft te bestaan voor intrekking van de gedane toezeggingen. In de raadsvergadering van 19 januari 1849 stelt de burgemeester de raadsleden hiervan op de hoogte. Ook heeft hij aan de commissie ad hoc gevraagd te peilen of voor de uit te schrijven lening voldoende belangstelling bestaat. Het blijkt dat hiervoor negentien voorlopige inschrijvingen gedaan zijn, alle door inwoners van de gemeente. Op grond van dit succes wordt de raad voorgesteld burgemeester en assessoren (opnieuw!) te machtigen een geldlening van f 11.000,00 aan te gaan.

Tijdens de hierop volgende discussie worden echter de volgende bezwaren/wijzigingen naar voren gebracht:

- de raming van onderhoudskosten (f 50,00 per jaar) is te laag;
- de beloning van de havenmeester (f 25,00) is te laag;
- de rentevoet van de geldlening mag hooguit 3% zijn; in elk geval dient de gemeentelijke garantie niet verder te gaan;
- de verplichte uitloting moet beperkt worden tot één aandeel per jaar;
- waar moet de uit te graven grond naar toe;
- een beter lokatie voor de havenkom is ten zuidwesten van de bestaande (Bronkhorster)weg, om het gevaar van verzanding tegen te gaan.

Zoals te verwachten moet de commissie ad hoc uit de raad maar weer een nader advies uitbrengen.

Van uitstel komt afstel.

Na enige weken ontvangt de burgemeester een brief van het raadslid mr. J.F. B. van Hasselt waarin deze met diverse (nieuwe) bezwaren tegen de plannen komt. Hij speelt deze direct door aan de commissie die in een uitgebreid commentaar de bezwaren weerlegt en vervolgens de aanbeveling doet nu toch spoedig tot uitvoering over te gaan.

In de eerstvolgende raadsvergadering vraagt Van Hasselt hierover het woord en zegt:

- dat hij destijds geen zitting had in de (provinciale) Statencommissie die het Brummense verzoek om subsidie heeft behandeld;
- dat hij als meebeslissend statenlid niet voldoende op de hoogte was van de "ware" financiële toestand van de gemeente en dat ook door zijn lidmaatschap van de gemeenteraad niet zijn kon omdat hij daar pas sinds 2 april 1847 deel van uitmaakte;

- dat hij al in de raadsvergadering van 20 maart 1848 had voorgesteld een lagere rente vast te stellen (wat overigens in de notulen niet terug is te vinden).

Hij hoopt een mogelijk verwijt inconsequent te zijn hiermee voldoende te hebben weerlegd.

De burgemeester stelt vervolgens voor te besluiten tot uitvoering van het plan conform het voorstel van de commissie. Maar dan blijken er opeens allerlei nieuwe bezwaren te bestaan:

- er zouden plannen zijn voor de aanleg van een (particulier) kanaal tot aan het erve de Bakerweerd;
- er is sprake van een "algemeen vooringenomenheid en geest van tegenwerking welke zich dagelijks meer en meer openbaart tegen het geprojecteerd havenkanaal";
- in de kostenopzet is geen rekening gehouden met aankoop van de Kerkenkamp, te gebruiken als losplaats;
- de gevolgen van de herziene grondwet, vooral voor de gemeentelijke administratie, zijn nog onzeker.

De burgemeester brengt vervolgens in stemming de vraag of ingestemd kan worden met het advies van de commissie tot uitvoering van de plannen. Maar zoals al was te verwachten wordt met eenparigheid van stemmen besloten de zaak voorlopig aan te houden.

Al spoedig komen de jongste ontwikkelingen de gouverneur ter ore. Een en ander bevreemdt hem *"ten uitersten"* en hij vraagt dan ook om opheldering. De burgemeester volstaat met het meedelen van het raadsbesluit, zonder enig verder commentaar.

De reactie laat niet lang op zich wachten. In een brief van tien kantjes weerlegt de gouverneur vrijwel alle bezwaren en laat alle gebeurtenissen nog eens de revue passeren. Naar zijn mening is de financiële toestand van de gemeente helemaal niet zo slecht als wordt beweerd, heeft de mogelijke aanleg van het kanaal naar de Bakerweerd weinig betekenis voor het dorp Brummen zelf en doet de wijziging van de Grondwet al helemaal niet ter zake. Het is hem opgevallen dat de hele raad zich neerlegt bij een mening van één *"op afstand wonend lid, dat geen belang in de zaak stelt"*, daarmee doelend op de te Empe woonachtige Van Hasselt. Hij verzoekt de burgemeester de raad terstond bijeen te roepen om de zaak nader te overwegen en laat zich aan het slot van zijn brief wat prozaïsch maar zeker duidelijk als volgt uit:

"Mogt de raad ... het ontwerp door voortdurend uitstel den doodslaap willen doen ingaan, dan zal ik voorstellen de toegezegde subsidiën in te trekken; maar ook zal men het zichzelf te wijten hebben, wanneer het Rijk of de Provincie verder ongenegen worden bevonden die gemeente door geldelijke bijdragen tegemoet te komen".

De raad lijkt weinig onder de indruk van deze krachtige taal. Volstaan wordt met het uiten van dank voor de inspanningen die de gouverneur zich getroost heeft en het nogmaals onderstrepen van het feit dat het besluit is ingegeven door de heersende opinie tegen het plan en de onzekerheid over een goede financiële afloop.

Het historisch perspectief.

In het vorenstaande werden de "gewichtige tijdsomstandigheden" genoemd als één van de oorzaken dat de raadsleden de kanaalplannen niet wilden doorzetten. En inderdaad was de periode 1840 - 1850 zowel in als buiten Nederland een woelige tijd.

Hierbinnen valt de regeringsperiode van koning Willem II. Lange tijd regeerde hij het land in de geest van zijn vader Willem I (onder wiens bewind diverse kanalen tot stand gebracht waren). Politiek gezien waren beiden behoudend; pas met de grondwetswijziging van 1848 brak definitief een meer liberale geest door. Stormachtige ontwikkelingen in het buitenland (revolutie in Parijs, opstanden in talrijke Duitse steden) zijn hieraan zeker niet vreemd geweest. Daar kwamen in eigen land nog eens de verslechterende economische omstandigheden bij, zoals een steeds oplopende staatsschuld, sterke toename van het aantal bedeelden en het mislukken van de aardappeloorlog. De situatie op de geldmarkt (van belang óók voor de Brummense kanaalplannen) wordt duidelijk uit het volgende:

"Variaties in de geldruimte en in het kapitaal aanbod waren, met de koersschommelingen na 1844 niet gemoeid, wisselingen in de binnenlandse bedrijfsconjunctuur evenmin, maar des te meer de welvaart en het vertrouwen van de talrijke bescheiden renteniers en de kapitalisten van ruimer middelen. Dat het in het revolutiejaar 1848, voor hen geladen door onbekend, maar daarom niet minder dreigend onheil, met hun vertrouwen en hun bereidheid hun kapitaaltje op rente te zetten, niet al te rooskleurig gesteld was, laat zich verstaan".

Aan de Brummense notabelen die met de plannen voor het kanaal plus haven gekomen waren en hen die over het al of niet doorgaan daarvan moesten beslissen zijn deze gebeurtenissen niet voorbijgegaan, integendeel. In een vertrouwelijke brief van 24 maart 1848 doet de burgemeester aan de districtscommissaris verslag omtrent "de heerschende stemming". De politieke ontwikkelingen worden meer en meer onderwerp van gesprek, "welke geest inzonderheid schijnt opgewekt door de lezing van sommige Volksbladen en overdreven geruchten omtrent elders plaats hebbende beroerten". Juist in de morgen van deze 24^e maart werd op de pomp op het marktplein de tekst

aangetroffen:

"zaterdagavond, gelijkheid, weg met Van Rhemen" (mede-indiener van de kanaalplannen), een *"kennelijke manifestatie tegen de adel daar de heer Van Rhemen persoonlijk algemeen geacht is"*.

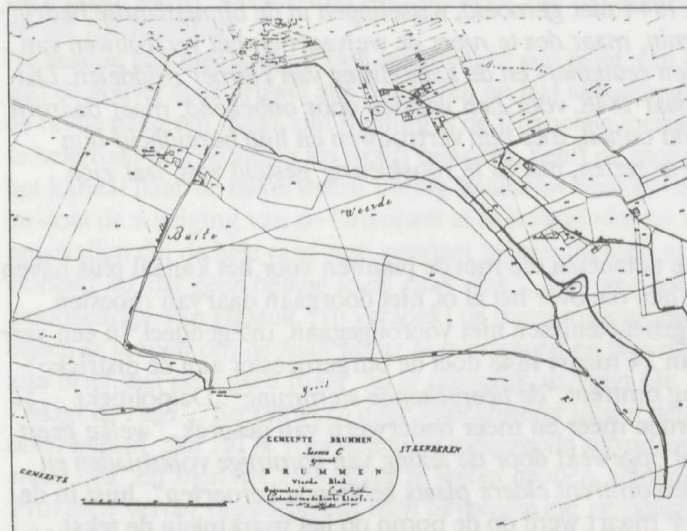
Of gebeurtenissen als deze, dan wel de invloed van Van Hasselt de doorslag hebben gegeven valt moeilijk te zeggen. Zoals zo vaak zal het ook hier een samenspel van factoren geweest zijn.

Een haven heeft Brummen in elk geval niet gekregen en een watersport-centrum is het ook niet geworden. Voor vervoer over water bleef het aangewezen op aan de rivier gelegen losplaatsen. Jaren later zal men zich, met meer succes, inzetten voor aansluiting op de spoorlijn Arnhem-Zutphen en de bouw van een station. De verkeers- en vervoersverbindingen over land worden daardoor sterk verbeterd.

Het is verrassend te zien hoe geschiedkundige ontwikkelingen op nationaal en zelfs Europees niveau zich in hun gevolgen duidelijk manifesteren in een kwestie van overwegend plaatselijk belang, die uiteindelijk niet eend tot het beoogde resultaat heeft geleid!

Geraadpleegde bronnen:

- gemeentearchief Brummen
- archief Ministerie van Binnenlandse Zaken, afd. Waterstaat
- Wij samen onder de Oranjes; 150 jaar Nederlandse samenleving
- Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden (deel 12)



J.A. de Ruiter.

De Brummense Beek loopt op het kaartje van rechtsonder naar linksboven, evenwijdig met de Brummense Bandijk (donkere lijn).

De verkoop van 'Het Huis te Eerbeek' in 1779 en 1794.

Het Huis te Eerbeek was eertijds in het bezit van de Heren van Bronckhorst. Na verschillende verervingen werd het Huis in 1658 verkocht aan Gosewijn de Buininck. Door huwelijk van zijn kleindochter Cecilia Barbara kwam het in bezit van Joseph Maurits van Lamsweerde. Diens kleindochter Maria Petronella Geertruijda gehuwd met Gerrard Hendrik van Hacfort, doen het Huis in 1779 in de openbare verkoop. Koper wordt H.W. van Wijnbergen. Al in 1794 verkoopt hij het Huis aan de gebroeders Jacobus en Johannes Henricus Berns.

Van beide verkopen zijn gegevens aanwezig in het huisarchief van Kasteel Ter Horst in Loenen.

Hieronder volgen de verkoopgegevens uit 1779 en 1794. In 15 jaar tijd is de prijs gestegen met f 9.060,-- ofwel ruim 28%.

In 1779 wordt ook de inboedel en de levende have geveild. Hierop wil ik in een volgend artikel ingaan.

De inleiding geeft een goede beschrijving van het Huis in 1779. Er zijn mooie kamers, waarvan sommige met behang bespannen zijn. Het lijkt al met al een luthof. De visvijvers zijn nu nog gemakkelijk te herkennen in het Webersbos. De waterkorenmolen is de huidige molen van de fam. van Zadelhoff. Uit de volmolen en de andere (papier)molen is later de "Vereenigde Papierfabrieken" ontstaan.

Allodiaal = vrij van leenrecht.

De rechten en de plichten van de eventuele koper worden zeer uitgebreid en nauwkeurig omschreven.

De families Buininck, Lamsweerde uit Eerbeek, en Hackfort uit Loenen waren Rooms-Katholiek. Het R.K. geloof was officieel verboden maar werd wel min of meer getolereerd. Er bestond geen officiële R.K. hiërarchie en daarom ook geen parochies. In plaats hiervan werden R.K. staties gevormd, Eerbeek en Loenen vormden samen zo'n statie. Zowel op Kasteel Ter Horst als op het Huis te Eerbeek was een R.K. schuilkerk ingericht, die op Kasteel Ter Horst is nu nog aanwezig. Er was een pastoor die afwisselend de ene week op Ter Horst en de andere week op het Huis te Eerbeek vertoefde en de missen bediende. Vandaar de bepalingen in artikel 16. Omstreeks 1793 werd er in Eerbeek een R.K. kerkshuur gebouwd, hierdoor was de ruimte in het Huis te Eerbeek niet langer nodig. (zie ook mededelingenblad "De Marke" december 1982).

Condiën en Voorwaarden op welke den Hoogwelgeboren Heer Gerrard Hendrik van Hacfort, Heer van den Ham, Overste Lieutenant van den Staat

der Vereenigde Nederlanden, en de Hoogwelgeboore Vrouwe Maria Petronella Geertruijda van Lamszweerde Eheluijden, de Hoogwelgeboore Heer Gerrit Willem en Freulein Aleida Richardis van Lamzweerde voornemens zijn op den 4 Majj 1779 publieq te laten insetten en vervolgens drie weeken daarna, sijnde Dingsdag den 25. dito bij den toeslag erfelijk te verkoopen het Oud Adelijk Huijs Eerbeek, bestaande in een Heeren Huijs voorzien met verscheide behangen- en andere beneeden- en boovencamers, koetshuijs en stallinge, duijvevlugt, gragten om het Huijs en de hooven, visrijke vijvers waardoor de beeken in en uijt loopen, alleen en verdere opgaande en andere houtgewassen, en weijlanden, voorts het regt van conijnwaranden. Mitsgaarders waaterkoorn, vol- en andere moolen, met het regt van opstouwinge van de beeken, voorts een moolenaarshuijs, hof, en hooijlanden, wordende gerekent op ses daagen maaijens en twee scheepel gezaaij in den Eerbeeksen Enk bij den molenaar in gebruik.

Een kamp groot ongeveer 5 malder lands, gedeeltelijk bij den molenaar in een separate pagt sijnde, 2 stukken claverland en het overige van die camp tot grasvelt leggende, wordt jaarlijx in parceelen verkogt.

Nog een hooijland de Bakhorst genaamt, een akker bouwland de Hooge Straat, een dito akker de Saaijhegge samen 1 scheepel gesaaij.

Nog een eiken akkermaal hout genaamt de Exterhegge, den Molenberg, en een eikenbosje aan de noordzijde van de beek waarvan egter maar een gedeelte behoort onder het Huijs Eertbeek.

Een grafsteede of kelder in de kerk te Hall.

Sijnde een vrij allodiaal Erff en Goed, en meerendeels thiendvrij en niet beswaart met eenige thinsen, steedigheden, of uijtgangen.

Art. 1.

Deese verkooping sal geschieden bij het schrijven onder houte borden of briefjes en sulx met guldens van éénentwintig stuijvers het stuk. Edoch op nabenoemde tijd het betaalende sullen koopers volstaan kunnen met guldens van 20 stuijver het stuk.

Art. 2.

Die het hoogste schrijft sal den inzaat gewinnen en daarvoor tot een premie, of plukpenning genieten, de somma van 10 ducaaten.

En daar en boven niet minder regt hebben om eerst te hoogen soo veel hem gelieft, sullende ieder hoog niet minder weesen als tien der voorschreeve guldens, waarvan neegen sullen koomen tot vermeerdering der koopspenningen en den resteerenden tienden gulden ten profijte van den hooger, hetwelk neffens de premie voor den inzaath en de verder onraadspenningen, soo als hier naa gespecificeert staan, aanstonds naa den gedaanen toeslag en

geaccordeerden coop, door den cooper sullen worden betaalt sonder daar voor iets aan de coopspenningen te kunnen of moogen korten. Naa de eerste hooving sal het een ieder vrij staan verder te kunnen en moogen hoogen soo veel hem goeddunken zal, en die geneegen is tussen den inzaat en toeslag te hoogen sal sulx kunnen doen ten huijse van Mr. j.J. van Wanraij binnen Arnhem onder wien de conditiën blijven berusten en die daarvan pertinente aantekeningen houden zal.

Art. 3.

Naa gedaane hoovingen zal men het gelibelleerde perceel op den gepresigeerden dag der toeslag tot een hoogere som opgehangen en fageslaagen worden tot dat één alleen distinctelijk mijn zegt, of den laatsten hooger de slag krijgt, die als dan inval de koop geaccordeert word, kooper sijn sal. Twee of meer eeven hoog schrijvende tegelijk hoogende, afmijnende zullen niet mogen colludeeren, maar malkanderen daar en booven distinct moeten verbeeteren, sullende in soo en cas geen anderen toegelaaten worden en blijvende den afslaager in het afslaan onvervankelijk.

Art. 4.

Voor den onraad van deese verkooping als voor billetten, affixie geld, besorgen van dien wijnkoop gelag etc. met den verderen aanleeven van dien sal aanstonds naa den finalen toeslag en geaccordeerden koop door den respectiven koper moeten betaalt worden en per centum van het montant der koopspenningen.

Art. 5.

Den toeslag gedaan en de koop geaccordeert sijnde, soo is en blijft het verkogte parceel aanstonds tot schaade en baate van den kooper, en kan door den kooper op den 22 Febrarij 1780 aanvaart en tot sijn schoonste gebruikt worden, soo nogtans dat den kooper verpligt sal sijn aan den pagter van de mooulen sijn pagt regtigheid uit te houden tot Paasschen 1785 ingevolge pagt conditiën, waarvan voor sooveel noodige visie word geoffereerd, blijvende egter de pagten en revenuen over deesen loopende jaare tot de aansraande respectieve verschijnsdaagen tot genot en voordeel van de verkooperen.

Art. 6.

Het gemelde te verkoopenen parceel word verkogt voor vrij allodiaal erf en goed, en meerendeels thiendvrij niet beswaart met eenige uijtgangen, thinsen of stedigheeden, of iets anders dan alleen met verpondinge en gemeene lasten, doende jaarlijx in ordinarie verpondinge sonder stuijver per gulden, 21 gulden 2 stuijvers behalven de verponding van de molen door den pagter

boven de pagt betaalt wordende bedragende 22 - 11 - en verders met sodaane regten en geregtigheden, actieve en passive sertituten en uitweegen als van ouds en met regt daartoe sijn gehorende.

Art. 7.

De betaalinge der beloofde koopspenningen sal moeten geschieden aan handen avn Mr. J.J. van Wanraij binnen Arnhem op Petri den 22 Februarij 1780 aanstaande in eenen termijn in goed hart ongedut Hollands zilvergelt, geen mender specie als sestehalven, heele of halve goude ridders of gerande Hollandse ducaaten tegens betalinge van welke coopspenningen aan koper sal worden gedaan cessie en opdracht mitgaaders uitreikinge der voorhanden sijnde chartres en papieren daartoe specterende.

Art. 8.

Deese verkoopinge geschied voor vrijgelt, alsoo alle onkosten van 50^e meerder of minder penningen aangeeven van dien als meede de kosten van transport met den aankleeven van dien tot koopers lasten bescheiden worden.

Art. 9.

Soo sig onvermoedelijk eenige lasten mogten opdoen, die in deesen niet gespecificeert sijn, daar over sal den kooper geene actie moogen maaken maar daar voor korten inval het voor den betaalsdag bewijselijk ontdekt word tegens den penning 25 of 4 per cent, dog naa den betaalsdag ontdekt wordende, soo is en blijft sulx tot lasten van den kooper.

Art. 10.

Den insetter en hooger zullen haar bot schoon zij ook afgehoogt of afgemeijnt mogten weesen moeten staande houden en niet eerder ontslagen sijn voordat een naader kooper, of mijnder tot kooper aangenoomen sijnde aan het requisit der voorwaarden sal voldaan hebben, reserveerende verkooper q.p. wel expresse aan sig het regt om sig te moogen houden aan den eersten, tweeden, laatsten of besten hooger naa desselfs welgevallen, sonder iemands contradictie.

Art. 11.

Alle de disputen soo wegens het insetten, hoogen, mijnen, als waar over anders eenig verschil mogte ontstaan, of wanneer men sig in het afslaan mogte koomen te abuseeren, bedingen de respective verkooperen dat alleen sullen staan ter decisie van haaren lasthebbende.

Art. 12.

Naa den laatsten slag behouden de verkooperen twee uren beraad om de koop te accordeeren of te bedanken, sullende in cas van bedackingen geen inzaat, hoog of onraads gelden worden betaalt.

Art. 13.

Tot voldoeninge deeser voorwaarden en betaalingen der beloofde coopspenningen sal den kooper moeten stellen aanstonds naa den geaccordeerden koop, twee sufficante in de Provincie van Gelderland geërfde borgen ten genoegen van verkooperen die neffens de kooper een voor all en all voor een als principaal gehouden sullen weesen te betaalen als haar eijgen schult ten welken eijnde kooper en de borgen sullen verbinden haare persoonen, erffgenaamen en goederen, en sulx ter submittie aan alle Heeren, Hoven, Righeren en Gerigten in specie den Hove Provinciaal Van Gelderland, met renuntiatie van aale excepten, in specie die van order divisie en excussie van welkens kragt en uitwerking de borgen hun voor genoegsaam houden onderrigt.

Art. 14.

In val den kooper sodane borgen niet daadelijk konde of wilde stellen, sal men dit parceel wederom opnieuw ophangen sullende de meerdere geldinge als dan sijn ten voordeele van d' verkooperen en de mindere geldinge met de kosten van de tweede verkooping op de persoon en goederen van de borgelosen kooper worden verhaalt.

Art. 15.

De verkooperen neemen aan de verpondinge over den jaare 1778 en het haardsteede geld over den jaare verscheenen Junij 1779 te sullen suijsveren, blijvende deselve vervolgens tot laste van den kooper.

Art. 16.

De verkooperen reserveeren aan haar all het gene in het vertrek of kamer daar de Roomse kerk gehouden word, en tot den kerkdienste is specteerende, alschoon het een of andere bevonden wierd, paal of nagelvast te zijn, om het selve te moogen los maaken, en vervoeren.

Art. 17.

De schuur bij of omtrent de koormoole staande en toebehorende aan den molenaar Sweer Havikes, sal in cas den pagter bij expiratie der pagt van daar koomt te vertrekken, wegens cestimatie door den kooper worden overgenomen, of sal den pagter deselve schuur moogen afbreeken en vervoeren.

Art. 18.

Edoch omtrent het getimmer en opstal van den olijmoole, meede aan den pagter Sweer Havikes toebehoorende, sal den kooper vrijstaan die olijmoole ten allen tijde over te neemen, tegens restitutie aan den pagter van het geene het welk den bouw volgens quitantie gekost heeft, of wel van het geene waar op die olijmoole bij overneeminge van vier onpartijdige geastimeert wordt tot keuse van den kooper.

Edog sal denselven in geen van bejide gevallen meer als vijff honderd gulden behoeven te restitueren van welke penningen den cooper als dan niet meer dan vier percent aan pagt vrijgelds trekken alles ingevolge accoord, des weegens ingegaan waarvan visie geoffereert word.

Art. 19.

Wordende de conijnwharanda, welke bij voorige transporten meede gecedeert en getransporteert is geworden, verkogt met alle sodaane regt van eijgendom en passessie als de verkooperen daar aan is competerende.

Naadat voorschreeve conditiën op de voorgemelte respective vejildaagen publieq zijn voorgeleesen, word daarop de vejijling gedaan als volgt,

Ingeset door Johan Anton de Vulder op
den selven hoogt 10 maal

29600 - .. -
90 - .. -

1779 den 25 Majj
des morgens om agt uren heeft
de HW Geb. Heer van Wijnbergen gehooft 100 maal

900 - .. -
30590 - .. -

Dit parceel 10000 gl. hoger opgehangen sijnde, is door
den HW Geb. Heer Hendrik Willem van Wijnbergen gemeijnt op

1550 - .. -

En heeft daar meede den toeslag bekoomen

32140 - .. -

was get.

HW. Van Wijnbergen
G.H. Hacfort als borg
J.J. Van Wanraij als borg.

1779 5 Novb. ontfangen van de Heer van Wijnbergen bij slot van deze rekening in
mindering der koopspenn.

929 - 5 -

Accordeert met de originele conditie

A. Blaauw, secretaris van de
hoge en vrije Heerlijkheid Westervoort.

Op dato onderschreven heeft de Hoogwelgeboren Heer H.W. van Eijngergen voor hem zelfs en de rato cavrande voor Mevrouw desselfs Ehegemaal in een steeden vasten en onwederroepelijken erfkoop verkogt aan de gebroeders Jacobus en Johannes Henricus Berns, welke ook bij mede ondertekening deze also bekennen inmgekogt te hebben het goed Eerbeek met desselfs toebehoren en zo in diervoegen als Heer en Vrouw verkoperen hetselve in den haare 1700 negen en zeventig hebben aangekogt, en sulks voor de summa van een en veertig duizend twee hondern gulden vrijgeld.

Van welke koopspenningen de betaling in dezer voegen is gereguleerd, dat binnen vijf weken n. dato dezes zal worden betaald den eersten termijn ter summa van tien duizend guldens en dat daarmede aanstonds het geheele goed tot schade en bate van de koperen zal overgaan en dientgevolge als dan worden ingeruimd het huis cum appertinentus, met de plantagiën tot het gebruik van de koperen worden overgelaten.

Dat voor den eersten Majj des aanstaanden jaars 1700 vijf en negentig voor een tweeden termijn des koopspenningen zal worden betaald de summa van elf duizend twee honderd guldens, waartegen alsdan door den Hoogwelgeboren Heer en Vrouw verkoperen de opdracht van het goed zal worden gedaan met overgifte de papieren die Haar Hoogwelgeb. betreffende de regten en geregtigheden van hetzelfde zullen onder zig hebben: waarvan kosten alsmede die van den vijftigsten penning dezes aankoops geheel tot koperens last zullen zijn en blijven. Dat voor de resterende koopspenningen van dit geld als dan nog bedragende se summa van twintig duizend guldens door den koperen mede op hun kosten zal worden gepasserd eene obligatie of vestenisse onder verband (generaal verband van personen en goederen en speciaal verband) van het geheele goed Eerbeek cum appertinentus tegens den interesse van vier procenten in het jaar mits bij prompte betaling binnen veertien dagen an dan verschijnsdag te kunnen volstaan met drie en een half procento, en dat het aan den verschijnsdag in een onverdeelde summa op te zeggen.

Dat koperen zullen verplicht wezen de pagt van de moolens en verdere pagten uit te houden - volgens pagtzedels - aan de pagters, en dat de pagten die op Petri of voor Majj des aanstaanden jaars 1700 vijf en negentig komen te verschijnen half tot voordeel van de Heer en Vrouw verkoperen zullen blijven en dat daarna de koperen tegen uithouding van de apgt de vervallen pagtpenningen geheel zullen genieten. In waarheids oirconde zijn hier van twee eensluidende koopzedelen of contraten opgerigt en door den Hoogwelgeboren Heer verkoper en koperen wederzijds eigen handig getekend onder verband van derzelver persoonen en goederen en submisie aan alle Heeren Hoven en Gerichten Speciaal mede aan de Hove Provinciaal van Gelderland.

Actum binnen Zutphen, den 16 Junij 1700 vier en negentig.

H.W. van Wijnbergen

Jacobus Berns
Johannes Henr. Berns

Eerbeek, Ben Derksen.

De Verenigings Bibliotheek.

Onze verenigingsbibliotheek is in het bezit van een waardevolle collectie boeken over regionale en plaatselijke geschiedenis. De basis werd destijds gelegd door schenking van een groot aantal boeken door de heer J.W. Schut. Hieronder bevonden zich ook een aantal specifieke boeken over de papierindustrie. Naast diverse andere schenkingen, is de bibliotheek verder uitgebreid door het aankopen van nieuwe uitgaven.

Wanneer u in het bezit bent van een of meerdere boeken en deze aan de vereniging wilt schenken, houden wij ons van harte aanbevolen!

Hieronder volgt een catalogus van onze boeken. Lijst I is ondergebracht bij de Openbare Bibliotheek in Loenen, (de vervallen nummers zijn overgeplaatst naar lijst II).

De regels m.b.t. het uitlenen van deze boeken zijn:

1. De heer W. Klomp houdt de administratie bij van uitgeleende en teruggebrachte boeken.
2. Boeken kunnen alleen geleend en teruggebracht worden op onze verenigingsavonden. Wilt u de boeken niet langer houden dan noodzakelijk is. Bent u een avond verhinderd, dan kunnen uitgeleende boeken bij een van de bestuursleden worden ingeleverd.
3. Op de verenigingsavonden is altijd een deel van de bibliotheek aanwezig. Omdat het niet mogelijk is alle boeken mee te nemen kunt u, als u een speciaal boek wilt lenen, dit opvragen bij de heer Klomp, die het dan op de eerstvolgende avond zal meenemen.
4. Alleen leden kunnen boeken lenen.

Getracht zal worden om de boeken, die op lijst II vermeld staan, onder te brengen in het Gemeente Archief te Apeldoorn. Tijdens de openingsuren van het archief kunnen onze boeken dan geraadpleegd worden. Nadere informatie hieromtrent volgt in onze nieuwsbrief.

Bibliotheek Oudheidkundige vereniging "De Marke".

Lijst van boeken, brochures en documentatie uit het werkgebied.

Boekwerken. Lijst I.

1. Aardoom, L.: *Caart der Limitten van de Hooge en Vrije Heerlijckhijdt van Het Loo*; Een 18^e-eeuwse kartering van de gemeente Apeldoorn (Canaletto - Alphen a/d Rijn 1989).
2. Baarle, C.A. van: *Handel en wandel op de Noord-Veluwe*; tussen prehistorie en historie. Uitg. Kampen v.d. Berg 1989.
3. Borman, R.: *Oude beschavingen van de Lage Landen*; Uitg. Elsevier A'dam-Brussel 1980.
4. Berkum, Dom. dr. A. van osb e.a.: *Ludger 742 - 809*; een confrontatie tussen heidendom en christendom in de Lage Landen; *De Bataafse Leeuw*, 132 blz., 1984.
6. Besselaar, H.: *Molens van Nederland*; een rondreis door onze molenwereld; Uitg. Kosmos Amsterdam, 140 blz.
7. Boks, A.: *De gewenste uitrusting van een dorp*; een onderzoek onder de bevolking van Beekbergen, Lieren en Oosterhuizen; (Gem. Apeldoorn), 1971.
8. Bomhof, H.: *Zó was het*; 'n streekeigen bundel gedachten en gedichten; Apeldoorn, Wegener.
10. (10a en 10b) Dekker, Stan: *Leuvenheim 1629 "De Schans"*; Uitg. Leuvenheims Belang, 1989. Boek met brochure tentoonstelling.
11. Eliëns, FM. en Harenberg, J.: *Middeleeuwse kastelen van Gelderland*; Uitg. Elmar, 1984.
12. Everdingen, L. van: *Het Loo, de Oranjes en de Jacht*; Uitg. Joh. Enschedé & Zn., 1984.
13. Ginneken, J. van: *Grondbeginselen van de schrijfwijze der Nederlandse taal*; Hilversum; Brand, 1931.
14. Gazebeek, J.: *De Veluwe*; luisterrijk land tussen Randmeer en Rijn; Uitg. Zomer & Keuning, z.j. Afbeeldingen en kaarten, 263 blz.
15. Graaf, J. de: *Brummen in den tijd van overgang*; Uitg. Ruys Zutphen, 261 blz. 1947.

16. Heuvel, H.W.: *Geschiedenis van het land van Berkel en Schipbeek*; Uitg. Gysbers en van Loon, z.j. Fotomechanische druk van de 1^e uitg., 339 blz.
17. *Handboek van Natuurreservaten en wandelterreinen in Nederland*; Ver. tot behoud van Natuurmonumenten, z.j. 336 blz.
18. Harenberg, J.: *Kastelen rond Zutphen II*; Kleine Monumentenreeks, Walburg Pers, 1988.
20. Hollestelle, Dr. J.: *De steenbakkerij in de Nederlanden tot omstreeks 1560*; Uitg. Gysbers en van Loon, Arnhem, 336 blz. 1976.
22. Jansma, K. en Schroor, M.: *2000 jaar geschiedenis van Gelderland*; Uitg. Inter-Combi van Seijen, Leeuwarden, 1986.
23. Jans, J.: *Landelijke bouwkunst in Oost-Nederland*; Uitg. Jan Jansstichting, Documentatiecentrum voor Oostnederlandse bouwkunst; Uitg. V. v. Loeff, Enschede, 1969.
24. Koot, T.: *Strijd om schoonheid*; 50 jaar Heemschut; Uitg. Ploegsma, 169 blz. 1961
25. Kat, P.: *Uit de geschiedenis der Nederlandse woorden*; Zutphen, Thieme, 167 blz. 1911.
26. Kok, J.: *Het landbouwbedrijf in de Veenkoloniën*; Uitg. Kluwer Deventer, 128 blz. 1919.
27. Krause, Dr. J.: *Gerthofen 969 - 1969*; Festschrift fÜr Tausendjahrfeier.
32. *Gelders Molenboek*; samengesteld in opdracht van Prov. Bestuur Gelderland; Walburg Pers, 2^e druk 1982.
33. Nijhof, Drs. P.: *Watermolens in Nederland*; Uitg. Waandres, Zwolle, 172 blz. 1982.
36. Poelhekke, M.A.P.C.: *Woordkunst*; leerboek tot het bijbrengen van inzicht in letterkundige verschijnselen; Groningen, Wolters 2^e herz. druk, 1911.
41. *Brummen, voor nu en later*; zicht op de gemeente Brummen en haar geschiedenis; Uitg. Rabobank Brummen-Eerbeek bij het 75-jarig bestaan; 1982, herdrukt 1984.
42. Craandijk, J. en Schippers, P.A.: *Wandelingen door Nederland met pen en potlood*; dl.4; Haarlem, H.D. Tjeenk Willink; 1879.
43. Craandijk, J.: *Wandelingen door Nederland, met pen en potlood*; Haarlem, Tjeenk Willink, 375 blz.; dl.4; 1879.
44. Joode, T. de: *Folklore in het dagelijks leven*; Alphen a/d Rijn, Sijthoff, 1977.
45. Kuyper, J.: *Gemeente-atlas van Nederland*; naar off. bronnen bewerkt, dl. 2, Gelderland; Uitg. H. Suringar, Leeuwarden.

46. Laansma, S. en Brouwer, T.: *Muziektenten in Gelderland*; Walburg Pers, Zutphen, 1986.
47. Overkleef, D.: *Voorst, een dorp, maar meer nog een gemeente*; Rotaryclub Voorst, 1988.
48. Idem-
51. Vaags, P.: *Van volmolen tot vouwkarton*; Uitg. 1988 bij het 75-jarig bestaan van de Verenigde Papierfabrieken in Eerbeek. 64 blz.
52. Ver. Papierfabrieken Eerbeek: *Zo doen wij het*; Z.j. 39 blz. (in doc. map Eerbeek).
57. Romein, J.: *In de hof der historie*; kleine encyclopedie der theoretische geschiedenis; Uitg. A'dam Querido, 159 blz. 1963.
58. Royaards, C.W.: *Het Loo*; de restauratie van het Koninklijk Paleis; Staatsuitg. 1972.
59. Sangers: *Het oude nest*; contact- en nieuwsblad van het geslacht Sangers; Uitg. Sangers, Maaseik, 163 blz. 1976 - 77.
60. Schilfgaarde, mr. A.P. van: *Register op de Leenen van het huis Bergh*; Uitg. S. Gouda Quint, Arnhem, 449 blz. 1929.
61. Schimmel, H.: *Het verloren Woud*; roman rond het laatste oerbos in Nederland; Zuidholl. uitg. mij Amsterdam-Brussel, 240 blz. 1982.
62. Schippers, B.W.: *Taal en spraak in stad en streek*; algemene taal en dialecten; Wolters-Noordhoff; 5^e druk, 156 blz. 1970.
64. Snijders, R. en Dansen, K.: *Het Gelders Landschap*; 60 jaar bescherming van natuur en cultuur; Uitg. Stichting "Het Gelders Landschap", Arnhem, 1989.
65. Staats Evers, J.W.: *Beschrijving van Arnhem*; Zaltbommel, Europese Bibl. 1970; Fotomechanische herdruk van de 1^e uitgave; Nijhoff, Arnhem, 1868.
66. Tanke, Y.: *Wonen en werken in Eerbeek en Hall*; Woningbouwver. Eerbeek, 1987.
68. Visser, W.: *Van schepvorm tot papiermachine*; overzicht der witte kunst in Nederland; Uitg. bij 50-jarig bestaan van de Ver. v. Nederl. papierfabriekanten, 1954.
69. Voorn, H.: *De papiermolens in de provincie Gelderland, alsmede Overijssel en Limburg*; De geschiedenis van de Ned. Papierindustrie III. Ver. Ned. Papier- en kartonfabrieken, Haarlem, 730 blz. 1985.
70. idem.

72. *West-Frieslands Oud en Nieuw*, 48^e bundel van het Hist. Genootschap "Oud West-Friesland"; Hoorn, 1981.
73. Weynen, A.: *De Nederlandse Dialecten*; Uitg. Groningen Noordhoff; Met afbeeldingen en kaarten, 189 blz. 1941.
74. Weynen, A.: *Zeventiende-eeuwse taal*; Uitg. Zutphen Thieme, 260 blz. 1952.
76. Luttikhuizen-deVries, A. van: *Geboren op Markegronden*; historische roman van Veluwe mensen; Uitg. in eigen beheer; 1^e prijs Aanmoedigingsprijsvraag Letterkunde Gemeente Apeldoorn; 192 blz. 2^e druk 1988.
77. St. Vrienden der Gelderse Kastelen en Het Gelders Landschap: *"Meer om Cieraet als Gebruyck"*; Tuingeschiedenis van Gelderse buitenplaatsen, kunstbezit uit Gelderse Kastelen; 231 blz. Arnhem, 1990.
- 79, 80, 81, 82, 83 tezamen in archiefdoos.
79. Diessen, Drs. H.R. van: *Buitenplaatsen op de Oost-Veluwe*; inventarisatie 1980; Deelrapport I; Aanleiding, verantwoording, samenvatting; Stedebouwkundige Dienst voor de Oost-Veluwe; 30 blz. 1981.
80. Diessen, Drs. H.R. van: Idem; Resultaten per buitenplaats/landgoed.; 100 blz. 1980.
81. Diessen, Drs. H.R. van: Idem; Deel III; Bijlagen; 84 blz. 1981.
82. *Veldnamenonderzoek in Overijssel*; tussentijdse rapportage van gelijknamige commissie; Culturele Raad Overijssel; 16 blz.; Zwolle 1982.
83. Idem; informatiemap; 30 blz. 1984.
92. Schimmel, H.J.W.: *Leven en laten leven*; Brochure 40 blz.; Inst. voor Natuurbeschermingseducatie, Amsterdam.
93. *Monument Apeldoorn*; Stichting tot uitgifte van een gedenkboek Apeldoornse oorlogs- en verzetsmonumenten; Apeldoorn; 152 blz. 1990.
94. Hennepe, G.I. te: *Verhalen uit het oude Roembeek* (ps. voor Eerbeek); Multiband; getypt.
95. *Unsere Heimat*; Jahrbuch des Kreises Borken (West Münsterland), 1989.
96. *Kadastrale Atlas Gelderland 1832. Brummen en Hall*; Stichting werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland; Arnhem 1990; Eindred. A.D.M. Veldhorst; Dl. I: Brummen Tekst; dl. II: Brummen Kadastrale gegevens; dl. III: Hall, tekst en kadastrale gegevens. Brummen 32 kaarten, Hall 8 kaarten.

97. *Kadastrale Atlas Gelderland 1832*; bij Secretaris.

Brochures B2, B4, B5, B9 tezamen in archiefdoos.

B2. Kokke, Drs. C. Th.: *De Veluwe papiermolen*; Uitg. Rijksmuseum voor Volkskunde "Het Ned. Openluchtmuseum"; Arnhem, brochure 40 blz. met afb. 1961.

B3. *Winterswijk, Geologisch unicum in Nederland*; Uitg. Gem. Winterswijk 1981.

B4. *De Direkte methode en nog 10 andere methoden tot Ouderdomsbepaling*; 16 blz. A'.

B5. Visscher, Dr. H.A.: *Sporen in het landijs in Nederland*; Tekst in Intermediair 1975.

B7. *Vóór-ontwerp Ruilverkaveling Twello*; (in archiefdoos Klarenbeek) 1978.

B8. 5 vouwbladen "Monumentenzorg" met foto's; Woonhuizen, boerderijen, kerken, molens en kastelen/buitenplaatsen.

B9. Coenraads, J.: *Een handmolen uit Loenen*; Tijdschr. Westerheem, dl.4, 1990.

Boeken, brochures per dorp in het werkgebied van de Marke.
(*"D"* betekent "Documentatie, verzameld per dorp of kern").

Apeldoorn:

D1. *Kroniek van Apeldoorn 1862 - 1871*; Gemeentearchief Apeldoorn; 147 blz. 1978.

D2. *Kroniek van Apeldoorn 1872 - 1881*; Gemeentearchief Apeldoorn; 177 blz. 1979.

D3. *Kroniek van Apeldoorn 1882 - 1889*; Gemeentearchief Apeldoorn; 260 blz. 1983.

D4. *Kroniek van Apeldoorn 1882 - 1889*; Gemeentearchief Apeldoorn; 260 blz. 1983.

D5. *Inventaris der archieven van het Fonds van Koning Lodewijk Napoleon*; 15 blz. 1984.

D6. *Inventaris archief Gemeentewerken 1917 - 1921 (1951)*; gemeente Apeldoorn; 1978.

D7. *Inventaris van het archief van de Cie. voor Openbare Werken 1917 en het archief Volkshuisvesting van de Dienst Soc. Zaken 1921 - 1926 (1958)*;
Gem. archief Apeldoorn; 1979.

D8. *Inventaris van het archief van gemeentediensten 1926 - 1946*;
Gem. archief Apeldoorn; 1981.

D9. Laansma, S.: *De Joodse Gemeente te Apeldoorn en Het Apeldoornsche Bosch*;
Walburg Pers, Zutphen; 80 blz. 1979.

- D10. 60 jaar "Natte His"torie van de Apeldoornse zwem- en poloclub AZC; 1921 - 1981.
- D11. Drost, J.: *Korte Historische schets van Uddel en omgeving*; brochure; 12 blz. sept. 1971.
- D12. *Het Loo + Uitg. St. 't Koonings Loo* 1979; tekst A. Erkelens; foto's; brochure 42 blz.
93. (boek) *Monument Apeldoorn*; Stichting tot uitgifte van een gedenkboek Apeldoornse oorlogs- en verzetsmonumenten; Apeldoorn; 152 blz. 1990.

Beekbergen:

- D13. *Beekbergen, woonoord in het stadsgewest*; Rapport A; ir. A. Boks; Gemeente Apeldoorn; 2 exempl.; 134 blz. dec. 1970.
- D14. idem.
- D15. *Beekbergen, woonoord van de toekomst*; Rapport B; ir. A. Boks; Gemeente Apeldoorn; 59 blz. jan. 1971.
- D16. idem; 2^e exemplaar.
- D17. Veldhuizen, D.J.: *Inventaris der archieven van de Ned. Herv. Gemeente te Beekbergen*; Gemeentearchief Apeldoorn; 29 blz. 1979.
- D18. Liefers, W.: *De christelijk-nationale school te Beekbergen 1866 - 1891*; Uitg. Gemeentearchief Apeldoorn; MO-scriptie geschiedenis; 72 blz. 1981.
- D19. Wolters, G.B.: *Beekbergen in oude ansichten deel 2*; Eur. Bibliotheek Zaltbommel; 1981.
- D20. Wolters, G.B.: *Beekbergen in oude ansichten*; Eur. Bibliotheek Zaltbommel; 1979.
- D21. *Soli Deo Gloria*; ter nagedachtenis aan het 100-jarig bestaan van de Christelijk-nationale School te Beekbergen 1871 - 1971; brochure; 28 blz.
- D22. Roffel, R.J.: *65 jaar Geloof, Hoop en Liefde*; twee generaties Veenstra; Voortrekkers in de Thuislozenzorg; St. Het Hoogeland en Hullenoord; brochure 42 blz. maart 1989.

Brummen:

- D23. *Woningmarktonderzoek Oost-Veluwe*; dl. II; Woonsituatie en woonwensen in Brummen; rapp. 4052 Bouwcentrum/Ratiobouw; 2 exempl.; 78 blz. juli 1970.

D24. idem.

D25. *Wijk- en buurtcijfers van de Gem. Brummen per 1 jan. 1975*; Stedebouwkw. Dienst Oost-Veluwe.

D26. Willemsens, P.: *Honderd jaar boeren in Brummen 1880 - 1980*; Gld. Mij. voor Landbouw, afd. Brummen; ringband met foto's; 111 blz.

D 27. Asperen, S. v. e.a.: *Wilhelminaschool*; jubileumuitg. 1906 - 1981; met foto's; 30 blz.

D28. Broekhof, F.: *Geschiedenis van het RK-onderwijs te Brummen en zijn personeel van 1885 tot 1985*; Commissie "Panco100"; 48 blz.

D29. Snger, ir. A.H.M.: *60 jaar Voorwaarts*; L.R. De IJsselruiters 1926 - 1986; 59 blz. 1986.

D30. Willemsens, P.: *Parochie Brummen; vroeger en nu*; Uitg. bij gelegenheid van het 25-j. bestaan van de St. Andreaskerk in 1986; Gedenkboek 92 blz.

D31. *Sportclub Brummen 1912 - 1987*; Boekwerk met foto's; 108 blz.

Leuvenheim: (in map Brummen)

D32. Voorst, L. v. e.a.: *Leuvenheim, Honderd jaar onderwijs 1885 - 1985*; op weg naar 2085; met foto's; 70 blz. 1985.

Eerbeek:

D33. *Papierfabriek "DE HOOP"*; 300 jaren papierfabricage 1657 - 1957.

D34. Bos, H.: 1911 - 1961. Bijzonder nummer van 't *Anker*', tijdschr. voor het personeel van de NV. Papierfabr. "de Hoop", Eerbeek; brochure; 37 blz. 1961.

D35. Golfkartonfabriek Z. De Zeeuw NV.: Bijzonder nummer van 'De *golvende band*' bij het 25-j. bedrijfsjubileum 1966; brochure met foto's; 40 blz.

D36. Sanderspapierfabriek.: *50 jaar W.A. Sanderspapierfabriek Coldehove*; 1924 - 1974; brochure met foto's; 36 blz.

D37. Industriekern Eerbeek-Loenen: *Gelderse troefkaart van de Oost-Veluwe*; brochure; 32 blz. 1970.

- D38. Weerd, Mart. W.H. de: *Meester Gerrit Steenbeek en zijn tijd ...*; Steenbeekschool voor MAVO; 137 blz. 1978.
- D39. *Van Boerenleenbank tot RABO-bank*; Brummen 1906 - 1982; Eerbeek 1907 - 1982; Uitgave bij 75-jarig jubileum; brochure met foto's; 40 blz.
- D40. *Eerbeek, 125 jaar kerkdorp*; 125 jaar Herv. Gemeente; brochure; 60 blz. 1983.
- D41. *Eerbeekse Boys, 60 jaar jong, bouwt aan haar toekomst*; 1927 - 1987; brochure met foto's; 32 blz.
- D42. idem.
- D43. Merode, Willem de: *Jan Mankes*; Uitg. bij 50^e sterftedag van de schrijver en de 100^e geboortedag van de schilder; De Geiten Pers, Brummen; Sierdrukwerk; 11 blz.
94. (boek) Hennepe, G.J. te: *Verhalen uit het oude Roembeek* (ps. voor Eerbeek); Multiband; getypt.

Boekwerken. Lijst II.

Overgedragen aan het gemeentelijk archief Apeldoorn de oorspronkelijke collectie "Schut", bevattende de volgende boekwerken.

5. *Berghuizer Papierfabriek*; Gedenkboek bij het 200-jarig bestaan; 1911.
9. Bosch Ridder van Rosenthal, Dr. E.J.: *De ontwikkeling der Waterschappen in Gelderland*; Den Haag, Zuid-Holl. boek- en handelsdrukkerij; 1930.
19. Hermans, J.S.: *Leren leven met papier*; Amsterdam, Intergrafia; reeksno. 22 z.j.
21. Jeitteles, E.: *Handbuch für Pappe*; z.j. Frankfurt a.M. Keppler.
28. Bockwitz, H.H.: *Buch und Papier*; Leipzig; Otto Harrassowitz; 1949.
29. Kirchner, U.: *Ratgeber für den Betrieb von Papier-, Pappen-, Zellulose-, Holzstoff- und Strohstoff- Fabriken*; Biberach, Riss; 1923.
30. Labarre, E.J.: *Dictionary and Encyclopedia op paper and paper-making*; Amsterdam; Swets & Zeitlinger; 1952.
31. Littera Eget Scheda: *De geschiedenis van een Amsterdamse papiergroothandel*; Amsterdam; 1951.

34. *Serving the paperindustry*, Halmstad, Nordiska Maskinfilt Aktiebolaget; 1955.
35. *Papiergeschichte*; Jrg. 1 - 4 1951 - 54; Ver. der Zellstoff- und Papierchemiker und Ingenieure Forschungstelle Papiergeschichte.
37. Pourrat, H.: *Dans l'herbe des Trois Vallées*; Paris, Michel; 1943.
38. Jongh, Gr. D.J.de: *Van Gelder Zonen*; 1784 1934; Haarlem; De Erven F Bohn; 1934.
39. *Das Buch der Erfindungen*; Gewerbe un Industrien VIII; z.j. Otto Spamer Verlag; Leipzig.
40. Bracedirdle, B.: *The Archeology of the Industrial Revolution*; ISBN 0838614248; 1^e Am. edition; Ass. Univ. Presses; Cranbury, New Jersey; 1973.
49. Berghuizer Papierfabriek: *Drie vel in het wapen*; 250 jr. NV. Bergh. Papierfabr.; Wapenveld; 1961.
50. Scholten NV.: *Carton- en papierfabrieken*; Gedenkboek bij het 75-j. bestaan; Groningen Hoitsema; 1954.
53. Proost, U.: *Papierkennis I*; Uitg. P. Proost, Amsterdam; 1934.
54. Proost, U.: *Papierkennis II*; Uitg. P. Proost, Amsterdam; 1934.
55. Renker, A.: *Art in the Watermark; Kunst im Wasserzeichen; l'Art du Filigrane*; Uitg. Walter Herdeg, Zürich; 1952.
56. Renker, A.: *Die Heimat ist das Bleibende*; München, Pohl, z.j.
63. Schulte, A.: *Wir machen die Sachen, die nimmer vergehen*; Zur Geschichte der Papiermacherei; Wiesbaden, Industrie-Verlag Edgar Jörg; 1955.
67. Visser, W.: *Van Schepvorm tot papiermachine*; overzicht der witte kunst in Nederland; Ver. van Ned. Papierfabrikanten; 1954.
71. Vries, Dr. B.W. de: *De Nederlandse Papiernijverheid in de 19^e eeuw*; Den Haag, Martinus Nijhoff; 1957.
75. Weiss, Dr. K.Th.: *Handbuch der Wasserzeichenkunde*; Leipzig, VEB Fachbuch Verlag; 1962.
78. *Het onderzoek van Papier*; Overdruk uit de mededelingen van Van Stolk en Reese, Rotterdam; 1914.

84. Van Gelder Papier: Bundel Oud-Hollandse papiersoorten; Amsterdam z.j.
85. *Bezoek van de leden der Vereniging van Nederlandse Papierfabrikanten aan de Papiermolen "De Schoolmeester"*; Westzaan; 1947.
86. Barcham, Greene, J.: *One hundred and fifty years of papermaking by hand*; Hayle Mill, Maidstone, England; 1960.
87. *La feuille blanche*; Association des amis du papier des industries et arts graphiques.
88. Stifter, a.: *Zwei erzählungen*; Kunstdrukwerkje.
89. *Smeekschrift van het papier aan de geleerden*; Naar een oude Duitse uitgave; vertaald door C. Pels; Kunstdrukwerkje; 1789.
90. idem.
91. *Prikkels- augustus* 1946 no. 88; P. Proost & Zn en J. Brandt & Zn.
Prikkels- oktober 1946 no. 90; P. Proost & Zn en J. Brandt & Zn.
Prikkels- december 1946 no. 92; P. Proost & Zn en J. Brandt & Zn.
Prikkels- januari 1947 no. 93; P. Proost & Zn en J. Brandt & Zn.
Prikkels- februari 1947 no. 94; P. Proost & Zn en J. Brandt & Zn.
Prikkels- maart 1947 no. 95; P. Proost & Zn en J. Brandt & Zn.

Brochure no. 1. *Rapport van de leden der studiegcommissie van de bedrijfsgroep papier- en papierverwerkende industrie*; 1946.